

POROZUMĚT DVACÁTÉMU STOLETÍ

DAN DINER

CENTRUM
PRO STUDIUM
DEMOKRACIE A KULTURY

globálnímu významu zaměřenému na Evropu a Asii. Jejich vlastní dějiny do paměti zahrnuty nebyly. Latinská Amerika není zmiňována nikoli proto, že by ležela mimo oblast dějin, nýbrž proto, že se vzhledem k evropským katastrofám vyjímá jako doplňující prostor. Je jimi zasazena pouze nepřímo, aniž by se jí skutečně dotýkaly. Zanedbávány jsou takové události, které byly ve druhé polovině století určovány systémovým protikladem, jenž dějiny zmrazil. Tento protiklad vytvářel způsoby chování, které přes veškerou apokalyptickou dramatičnost v důsledku existence nukleární bipolarity a mnohonásobné schopnosti ničit, nutkaly k neustálému opakování téhož. Patří sem berlínské krize, nebo kubánská krize z roku 1962, která přivedla svět na pokraj propasti. Kulminace těchto krizí v nukleární válce by pravděpodobně znamenala konec světa a tím i konec dějin jako takových. Iato skutečnost odlišuje nukleární katastrofu od genocidy, při které není ohrožena další existence lidského pokolení. Dojde-li ke genocidě, pokračují dějiny dál. O to víc je zatížena paměť potomků.

Zde zachycené úvahy o 20. století vzešly z hodin výuky na historických odděleních univerzity v Tel Avivu a Essenu. Na nápad napsat o tomto století knihu mne před léty přivedl Zvi Yavetz. V řadě přednášek uspořádaných Andreasem Heldrichem, rektorem Univerzity Ludwiga Maximiliana v Mnichově, jsem svůj výklad století představil počátkem roku 1997 širší akademické veřejnosti. Manuskript byl sepsán během bohužel příliš krátkého výzkumného pobytu v Mezinárodním výzkumném centru kulturních věd ve Vídni, jehož řediteli Gotthart Wunbergovi bych chtěl srdečně poděkovat za přívětivé přijetí. Práce na rukopisu jsem dokončil v září 1998. Za podporu a kritiku děkuji přátelům a kolegům Dirku Blasiusovi, Johnu Bunzlovi, Detlevu Claussenovi, Justusi Neimanovi, Bruno Schochovi, Paole Traverso a Moshe Zimmermannovi, kteří věnovali čas čtení manuskriptu. Za chyby a omyly jsem samozřejmě zodpovědný já sám. Zvláštní dík patří dále Christianě Schmidtové, jejíž tvrdší jnost lektorky přispěla k tomu, že se čitelnost textu zlepšila. Dále bych chtěl rovněž poděkovat svým esenským spolupracovníkům Markusi Kirchoffovi a Florianu Riedlerovi, kteří velmi pečlivě plnili má přání týkající se rešerší. Obzvlášť velkou vděčností jsem zavázán Lilianě Graniererové a Iris Nachumové z Institutu německých dějin na Univerzitě Tel Aviv, bez jejichž obdivuhodné pomoci by nemohla být v tak krátké době zhotovena předloha k tisku.

Poznámky obsahují spíše odkazy než důkazy. Z tohoto hlediska nemají význam vědeckého aparátu. Takové úplnosti nedosahuje tento výklad již samotným svým založením. Odkazy mohou eventuálně sloužit k objasnění tradic, v nichž byl tento text sepsán.

VÝKLADY: DVOJÍ SVĚTOVÁ OBČANSKÁ VÁLKA

Světová válka a světová občanská válka / Amerika a Evropa / rovnováha a hegemonie / ústava a národnost / svoboda a rovnost / strojová smrt / dvoji antibolshevismus / rasa a třída / námořní mocnost a pozemní mocnost / demos a ethnos / samovláda a sebeurčení / fašismus a antifašismus / Západ a Východ

V souvislosti s vyloděním amerických jednotek v severní Africe si Ernst Jünger 10. listopadu 1942 poznamenal do svého deníku, že má pocit člověka podlélejícího se na současných dějinách, který si uvědomuje, že je vtažen spíše do „světové občanské války“ než do války světové. Takový protiklad má podle něj zcela jinou povahu než války vedené národními státy. Ty byly podle Jüngerova řešení jen tak mimochodem.¹

Tento záznam je pozoruhodný. Národně socialistické Německo vedlo již přes rok válku se Sovětským svazem, zemí označovanou s despektem za „bolševickou“. Tato válka se vyznačovala veškerými možnými charakteristikami rozhodné ideologické bitvy planetárního rozměru. Její bitevní řád neznal žádné ohledy. Na Východě se jednalo o vyložené vyhlazovací válku. Přesto přisuzuje Ernst Jünger vylodění amerických jednotek na evropském bojišti větší historickou závažnost. Proč tato historicko-filozofická značka jakosti světové občanské války? A proč právě Amerika?

Vstup Ameriky do evropského zápasu mezi mocnostmi připomíná nejen její předchozí osudový vstup do války na jaře 1917, ale dotýká se něčeho mnohem zásadnějšího: rozdílu mezi Evropou a Amerikou, které Jünger nepovažoval za slučitelné. Tušení básníka o počátku „světové občanské války“ se brzy potvrdilo.² Po několika měsících, v lednu 1943 oznámili Roosevelt a Churchill na konferenci v Casablance požadavek *unconditional surrender*, „bezpodmínečné kapitulace“.³ Jednání s nepřitelem bylo vyloučeno; od mocnosti osy bylo požadováno bezpodmínečné složení zbraní. Výklad formulace „bezpodmínečná kapitulace“ podali tito politici na tiskové konferenci, která následovala po jednáních. Americký prezident rozvedl téma, která tradice je základem „unconditional surrender“. Vyprávěl o Ulyssovi S. (U.S.) Grantovi – říkalo se

mu „Bezpodmínečný Grant“ – vrchním veliteli Severní armády v americké občanské válce a pozdějším prezidentovi Spojených států, který přinutil Jih k bezpodmínečné kapitulaci.⁴

Bezpodmínečná kapitulace je princip podrobení, který obvykle následuje po občanských válkách. Je vyloučen kompromis stvrzující zachování obou stran. Existence dvou vlád v jednom státě je již z logického hlediska nemyslitelná. V nerozděleném státě je schopna vykonávat státní a vládní moc pouze jedna frakce. Podrobená strana musí zaniknout nebo se musí vzdát svého nároku. Proto se v občanské válce vystupňuje nepřátelství až k úplnému přemožení protivníka, ba až ke zničení jedné ze nepřátelených stran. Protiklad mezi obsahy víry, světovými názory a hodnotami, jenž občanskou válku obvykle provází, je schopen dodatečně rozdmýchat a ospravedlnit násilí, ale samotnou příčinou intenzity tohoto násilí je ona *a priori* nekompromisní konstelace. Úmysl *politického* zničení s sebou nese téměř neomezenou míru radikality a zásadním způsobem odlišuje občanskou válku od války mezi státy. Státy se mohou považovat za protivníky již na základě své institucionální odlišnosti. Násilí, které si navzájem způsobují, má své meze, a tudíž podléhá jistému systému pravidel.⁵ Neusiluje o zánik protivníka, ale spokojí se s jeho podrobením při zachování existence obou stran konfliktu. Stát a občanská válka jsou tedy protichůdné pojmy.

V historické skutečnosti na sebe berou občanské války různou podobu. Otázkám *confessio* a hodnot, ideologie a principů je přikládán značný význam.⁶ Občanské války jsou tedy vždy také válkami hodnot. V souladu s tím se válka hodnot vybojovaná mezi dvěma státy blíží svojí intenzitou charakteru občanské války.

Postřeh Ernsta Jüngera tedy nebyl zcela nesprávný. Amerika byla v průběhu svých dějin zapletena převážně do střetů vykazujících jako války hodnot charakteristické rysy občanské války. Příslušná linie tradice má svůj počátek v americké válce za nezávislost, rebelii proti anglickému králi. Heslem vzbouřenců bylo *no taxation without representation*. Americká občanská válka severních států proti státům Jihu v letech 1861–65 ovládá americkou paměť až do současnosti. Spojené státy vstoupily do první světové války se záměrem učinit svět *safe for democracy*. Druhá světová válka byla pro Američany *crusade for freedom*. A studená válka – antagonismus mezi Východem a Západem trávající přes čtyřicet let – byla *sui generis* válkou hodnot. Ve světové aréně proti sobě nesmířitelné stály principy svobody a ideál doslovné rovnosti.⁷

Hegel mimochoodem poznamenává, že ve srovnání s evropskými státy se v případě Severní Ameriky jedná o buržoazní společnost bez státu.⁸ Z evropské perspektivy ulpívá na Spojených státech skutečně něco nadteritoriálního a souběžně neomezeně rozsáhlého, což je pro evropskou představu státu a národa

iritující fenomén projevující se spíše v abstraktních hodnotách a doktrínách, než v konvenčních politických formách kontinentálních států. Zatímco geneze novodobého evropského státu spočívá v neposední řadě v neutralizaci konfesních, tedy „ideologických“ protikladů, Amerika se od samého počátku této tradici vyhnula. Spojené státy provádějí intervenční praxi stranickosti, když se na rozdíl od evropského zvyku nespokojí s tím, že uznají státy s jinou ústavou, než je jejich, a vyhrazují si právo prohlášovat vlády cizích států za zákonné.⁹

Americká intervenční praxe je považována za rub příslovečného izolacionismu Spojených států. Tato rozpolcenost zřejmě pramení ze specifického charakteru Ameriky; odlišuje se například od univerzalizmu Francouzské revoluce a je zcela odlišná od skutků páchaných k obšátnění lidstva ruskými revolucionáři, bolševiky. Americká revoluce spočívá v univerzalizmu lidských a občanských práv, který neměl zadání vystoupit proti stávajícím poměrům. Privilegiem Ameriky bylo, že vynalezla skutečnost nového světa takřka sama od sebe. Americká utopie se etablovala v přítomnosti, zatímco kontinentální revoluce promítaly různé vize vždy do budoucnosti.¹⁰ Použití síly ve Francouzské revoluci, a tím spíše v revoluci ruské, pramenilo ze záměru urychlit historický čas. Zatímco v Americe šlo především o etablování institucí slibujících individuální štěstí, bylo úkolem evropských revolucí svrhnout minulost, *ancien régime*. Hnací silou kontinentální tradice byl proto historicko-filozofický cíl. Amerika na tom byla lépe: přestože má svou historii, nezná dějiny.¹¹

Mimo oblast historicko-filozofické troufalosti a lidského patosu byl univerzalizmus Francouzské revoluce partikulární rozdělen. Univerzální hodnoty vystupovaly ve francouzském hávu. Nacionální zabarvení muselo nutně překážet šíření svobody a rovnosti. Odpor kladený jinými národy proti francouzské formě, zavedené po obsazení jejich území, se ve stále větší míře obracel proti univerzálnímu obsahu této formy.¹² Navenek se *république universelle* vpravdě odhalila jako imperiální uplatnění tradičního nároku francouzských králů – tedy *monarchie universelle*.¹³ A zatímco napoleonský imperialismus proti sobě podnítil nacionalismus jiných národů, neutralizuje Amerika národní citění všech, kteří se ke státu Nového světa chtějí připojit: Američany se mohou stát pouze jako individua. Aby se mohli podílet na utopii současnosti, musejí na *dějiny* zapomenout.

Novodobější dějiny států charakterizují dva letopočty: 1815 a 1919. Obě data představují významné kongresy mocností a s nimi spojené uspořádání poměrů.¹⁴ Význačují rovněž protichůdné historické prahy, přes něž následující dějiny přecházely. Protichůdné jsou tyto časové ikony do té míry, že Vídeňskému kongresu připadl úkol uzavřít předchozí revoluční epochu¹⁵; Pařížský mír

a s ním související smlouvy naproti tomu přispěl k pokračování revolučního napětí.¹⁶ To se udržovalo po celé meziválečné období, aby nakonec vyústilo do nové katastrofy.

Vídeňský mír ukončil napoleonské války. Mezi mocnostmi byl znovu nastolen princip rovnováhy.¹⁷ Navíc mělo být izolováno nebezpečí revoluce spojené s francouzským národem, vlast této revoluce měla být postavena pod kuratelu. Měly být vymýceny následky vpádu filozofie do politiky, spojeného s rokem 1789. Směrem dovnitř nasadil režim restaurace principům národní suverenity pouta stejné legitimistiky, jako se snažil klást překážky jejich výrazu v podobě nacionality. I nadále platilo, že války budou vedeny *en forme*. A konečně princip *levée en masse*, ozbrojení občanů a povolání masových vojsk překonal dřívější striktní rozlišování mezi vnitřním a vnějším, vojskem a civilním obyvatelstvem, státem a společností, uplatňované absolutistickým státem, a tím současně zbavil války hranic.¹⁸ Válka již nebyla omezena na terén *theatre of war* a podřízena přísné správě, nýbrž prolomila institucionální bariéry. Válka a revoluce splynuly ve svěratném spojení. Restaurace měla ke zkrácení války dobrý důvod. Zemské a občanské domobrany byly rozpuštěny a důstojnická kariéra byla opět umožněna těm, kteří se cítili být schopni na základě svého původu – aristokratům.¹⁹

Snaha o nastolení předrevolučních poměrů umožnila zapomenout na totálně vedenou válku a současně reinkarnovala válečné umění 18. století. Války měly být opět vedeny podle pravidel kabinetních bojů. Jednotlivé bitvy se odehrávaly na terénu uzavřeného bojiště, měly za cíl omezené a symbolické objekty a směřovaly k rychlému uzavření míru. To ostatně platilo i pro dlouhodobější střety, jako byla krymská válka vedená v letech 1853 až 1856, během které už bylo nasazeno velké množství moderního válečného arzenálu. Železnice již sloužila potřebám logistiky, telegrafy předávání zpráv a zákopy pozici válce. Poměrně vysoký počet válečných obětí bylo ovšem nutno přičíst spíše následkům nemoci a nákaz, než přímému působení nepřítelů.²⁰

Americká občanská válka již byla válkou, která obsahovala všechny ingredience první světové války, evropské „praktastrofy“ (George Kennan). Mobilizace prováděná za pomoci železnice, přesuny obrovských mas vojska, automatizace zabíjení použitím kulometů, nástrahy kladené ponorkami, postižení civilního obyvatelstva, především ale propojení války s výkony hospodářství, stručně řečeno: totalizace války – všechny tyto fenomény ukazují do budoucnosti, pro Evropu zatím ještě uzavřené.²¹ Starý svět sice americkou občanskou válku vnímal, přesto však restaurované vědomí Evropanů nebylo zasaženo významem jejích hrůz. Odehrávala se konec konců v Novém světě, taktika *beyond the line*, v civilizaci považované aristokratickou kulturou Evropy za civilizaci

nižší, o níž Hegel ve své pouze na okraj pronesené větě poznamenal, že nás ani nemusí zajímat.

Zkrácení forem vedení války v napoleonské době bylo důsledkem politiky zahájené restaurací. EPOCHU restaurace charakterizovalo obnovení principu legitimacy, stejně jako pouta nasazená požadavkům národní suverenity.²² Pro východní mocnosti, především ale pro habsburskou monarchii znamenal princip národní suverenity nejen nebezpečí pro režim, nýbrž i pro soudržnost říše. Národní suverenity ohrožovala v podobě nacionality holou existenci multietnický komponovaný stát.²³

V konverzi institucionálního principu národní suverenity do taktika metastárujících národnostních otázek je třeba spatřovat základ podstatného rozdílu mezi politickými kulturami západní a východní Evropy. Zatímco revoluční odpor na Západě, v Paříži v letech 1830 a 1848 ještě ve svém politickém jazyce používal slova „třída“, měnil se tento výraz směrem na východ v „národnost“. A pokud se na Západě ztělesnění sociálního rozporu symbolicky projevovalo na barikádách v pouličních bojích – třída proti třídě –, pak na Východě se lidé sociálně odlišovali především podle svého etnického původu – *barriades into borders*.²⁴

V oblasti klasického Západu byla suverenity národa zprostředkována politickými institucemi. V tomto případě se jednalo o politické kultury současnosti do té míry, že se odvolávaly na sliby osvícenství. Jejich paměť použila jako sdělný materiál kolektivní vzpomínky takové události, které přispěly ke konstituci oněch výše zmíněných institucí. Jednalo se přitom především o revoluce, tedy politické události, které působily na stát a vepisovaly si do štitu svobody jednoho stavu nebo jedné třídy. Svobody byly stále častěji požadovány v zájmu vyššího principu a jménem všech. Tím současně směřovaly univerzálně mimo oblast partikulárních zájmů, i když se realizovaly výhradně národnostně.

Svobody byly požadovány i na Východě. Tyto tužby se však zabarvily etnic-ky tam, kde se musely prosadit proti stavovským skupinám nebo instancím, jež byly etnicky přeformovány, a proto proniknuty vzpomínkami na značně vzdálené minulosti. Střety způsobené sociálními rozpory byly stále častěji vysvětlovány národnostními faktory.²⁵ Důsledkem takových konverzí byly novodobé národnostní konflikty, jež se staly pro politické kultury středovýchodní Evropy, jihovýchodní a východní Evropy historicky signifikantními. Z tohoto pohledu pak nepřekvapovalo, že červencová revoluce roku 1830 v Paříži vyústila v říjnu v polské povstání nebo že pařížská únorová revoluce 1848 ztutovala směrem na východ do podoby „jara národů“.²⁶

Jednou ze znepokojivých jistot epochy restaurace je skutečnost, že pro vyváženou situaci a evropský mír, o nějž usilovala, by mělo dalekosáhlé důsledky, kdyby byly splněny požadavky týkající se národní suverenity a národ-

nostního principu. Dokud byl udržován pořádek z roku 1815, především ale základní rovnováha mezi mocnostmi, jež měla zásadní význam pro mír a stabilitu, mohla být – při veškerém odstupu Anglie k autokratickým východním mocnostem – neutralizována nebezpečí hrozící systému a epoše restaurace. Zamezit splnění požadavků národní suverenity bylo prvořadým zájmem dynasticky legitimovaných mnohonárodnostních říší Habsburků a Romanovců. V případě Rakouska vyplývalo toto ohrožení především z národnostní otázky, v případě Ruska z revoluce, ke které by národnostní otázka dala podnět. Anglie si naproti tomu dělala starosti spíše s následky revolučního neklidu způsobeného sociálními a národnostními otázkami. Vůle odbojných národů a národností vytvořit vlastní stát však přispěla ke zvýšení vzájemné rivality mezi mocnostmi a oslabil mechanismus rovnováhy. Francie směřovala v průběhu revoluce roku 1848 a proměny Louise Bonaparta v Napoleona III. k podpoře národnostního principu. Podporou snah o národní samostatnost se Francie, snažící se v té době o dominantní postavení na kontinentu, pokoušela zbavit ochranných opatření, jež byla mateřské zemi revoluce uložena Vídeňským pořádkem. Tento záměr se měl díky podpoře sjednocovacího procesu v Itálii a Německu skutečně zdařit. V plánu ovšem nebylo, že se nakonec na troskách druhého císařství uskuteční německé sjednocení.²⁷

Po Vídeňském míru se rivalita mocností projevovala spíše na periferii kontinentu než v jeho centru. Totéž platilo pro opatření k zajištění vyrovnaného stavu. Jejich realizace neproběhla v Evropě, nýbrž byla přeložena do klasického odlehčovacího prostoru evropské politiky – do Orientu a Levantu. Takzvaná východní otázka – problémy provázající rozpad osmanské říše, spojené s národním probuzením národů s dlouhou historickou pamětí, například Srbů a Řeků, a rivalita mocností v oblasti mořských úžin, Balkánu a východního Středomoří, především protiklad mezi Anglií a Ruskem – hrozila nejen prohloubením systému evropské stability a jistoty, nýbrž také podkopáním institucionálních a společenských hodnotových rozhodnutí spojených s pořádkem nastoleným Vídeňským mírem.²⁸

Řecká nezávislost poprvé připomněla evropským mocnostem, jaké důsledky má pro stabilitu rovnováhy vznik státního celku, k němuž dojde na základě principu „etnické“, a tedy dlouhotrvající historické paměti.²⁹ Navíc bylo třeba působit proti konfliktům etnické, případně náboženské homogenizace. Mocnosti nabádaly nově vytvořené řecký stát, aby také nepravoslavnému obyvatelstvu přiznal stejná práva, jaká příslušela helénistickým Řekům. Řecký stát se v roce 1830 v Londýnském protokolu zavázal k rovnoprávnému zacházení s nepravoslavným obyvatelstvem. Tento smluvně stvrzený závazek Řecka měl sloužit též na Berlínském kongresu 1878 jako precedens pro prosazování

ochrany menšin v nově uznávaných nezávislých balkánských státech Černá Hora, Srbsko a Rumunsko.³⁰

Starost evropských mocností o bezpečnost a nedotknutelnost skupin obyvatelstva, které svým původem nebo náboženským vyznáním nezánikly v novém národnostně pojatém státě, byla výsledkem jasného uvědomění si problémů, jejichž naléhavost vyvstala v souvislosti s národnostní otázkou v Evropě. Po Vídeňském kongresu bylo polskému národu přiznáno právo na zachování jazyka a kultury, přestože všeobecným politickým zadáním kongresu bylo odmítnout nároky na národní suverenitu.³¹ Avšak toto privilegium ochrany institucí a jazyka v rozdělených oblastech bylo ústupkem ruského cara Alexandra I. jako polského krále a Friedricha Wilhelma III. jako velkovévody poznaňského vůči dříve již existujícímu polskému státu.³²

V ostatních případech se mocnosti ujímaly národnostních otázek z obavy o architekturu stability velké politiky. Také nezávislost Řecka je třeba nazírat jako kompromis mezi Ruskem, Anglií a Francií v zájmu stabilizace rovnováhy. Mocnosti musely v případě Řecka přijmout první „etnické“ vytvoření státu. Především ruský car, „četník“ restauračního pořádku jakožto „Svaté aliance“, podporoval nezávislé Řecko z důvodů uplatnění vlivu v oblasti Dardanel a Egejského moře a porušoval tak princip legitimacy, který sám v ostatních případech hájil. Carovo rozhodnutí navíc nezohlednilo existenciální zájem Rakouska zamezit jakémukoli prosazování národnostního principu.³³ Během evropského „jara národů“ v letech 1848/49 ruský car opět vyděsil habsburskou říši, nacházející se v těžkých nesnázích. Vztah obou „černých orlů“ se trvale zhoršil v důsledku krymské války v letech 1853–56 a Rusko již nebylo ochotno pomáhat Rakousku, jež stále častěji čelilo kalamitám spojeným s národnostní otázkou. Sardinie-Piemontsko a Prusko využily historického okamžiku a splnily svá národní poslání.³⁴ Zatímco Piemont s francouzským přispěním dále podporoval *Risorgimento*, využilo Prusko šance války z roku 1866 a vojenskou cestou vyřešilo německý dualismus po svém.

V důsledku porážky bylo Rakousko vytlačeno z Německa na jihovýchod, což nemělo zůstat bez následků.³⁵ Po „vyrovnání“ s maďarskou polovinou říše v roce 1867 – pokusu zajišťujícím dynastické zakorenění, které národnostní problém alespoň zmírnil, když už jej nevyřešil – se c. a k. rakouská monarchie neustále porýkala s národnostními požadavky slovanských národů.³⁶ Jejich snahy hrozily jak rozříznutím říše zevnitř, tak nebezpečím, že bude zvencí zavlečena do válečných střetů. Nakonec vyústily do konfrontace, která měla starou Evropu zničit.³⁷

Události na Balkáně, předcházející první světové válce, vykazují jednoznačně charakteristiku etnifikujících se teritoriálních konfliktů. Úpadek osmanské

říše, vytvoření národů na základě jazyka a autokefální církve, vhnány takto nově pojaté národy do válčných konfliktů obzvláštní intenzity, kterým připadla funkce vyčlenění jednotlivých národnostních skupin z velkých celků.³⁸ Z multietnických a multináboženských říšských svazů se vytvořily národní státy, které přes veškerou jim vlastní etnickou a náboženskou různorodost vznikaly nominální nárok na národní homogenitu. Z tohoto důvodu nepřekvapovalo, když na sebe jejich konflikty, zptůsobené hraničními spory a problémy menšin, braly podobu vojenských střetů nesoucích s sebou hrůzy „etnických čístek“ – jak se později tyto události nazývaly. Tak se balkánské války v letech 1912/13, vedené především o osmanské území Makedonii, vyznačovaly intenzitou a krutostí, zcela cizí válkám vedeným státy na evropském kontinentu v duchu vojenského řádu; byly to etnické „občanské války“ vedené státy.³⁹ Jejich intenzita byla způsobena tím, že etnická válka postrádala rozlišení mezi vojskem a civilním obyvatelstvem, mezi vnitrostátním a zahraničním světem, jež bylo předpokladem války mezi státy. Tak zvané balkánské hrůzy nebyly namířeny výhradně proti ozbrojeným silám nepřítelů. Cílem krutosti se spíše stávalo obyvatelstvo etnicky nenáležící k příslušným národním státům. Šlo o vyhnání celých skupin národů, jejichž etnické, případně náboženské znaky neharmonizovaly se znaky nominální národnosti – a tím spíše se znaky nepřítelů. Důsledkem bylo bezuzdné, tehdy takzvané demografické vedení války. O evropskou válku jako válku *en forme* se zde nejednalo.⁴⁰

I když byla první světová válka rozpoutána v důsledku událostí na Balkáně, byly okolnosti vedoucí k jejímu vypuknutí velmi různorodé.⁴¹ Ke vzplanutí této velké války došlo v důsledku jak aktuálních událostí, tak komplexních dlouhodobých tendencí.⁴² Evropská rovnováha byla již dávno narušena. Mísoto ní se etabloval dualismus, jež byl ve srovnání s tradičními konstelacemi 19. století přímo paradoxní. Především z revoluce uzavíraných spojení devadesátých let vzešly situace, které jsou výsměchem veškeré předchozí tradici nepřátelství. Zanikl protiklad mezi Anglií a Francií a také mezi Anglií a Ruskem, provázající celé 19. století. Vojenská technika prošla revolučními změnami; obrovsky se navýšil počet flotil a vojsk. Politická a logistická mechanika mobilizace se zkomplikovala a velmi úzce se propojila s nevyočitatelnými skutečnostmi vzešlými z těchto spojení. Zdálo se, že vše se změnilo, jen jedno zůstalo při starém: Rakousko-Uhersko se nadále potýkalo se svými národnostními problémy a na Balkáně neustále vyhrožovalo konfliktem s Ruskem. Již v roce 1908 to vypadalo, jako by situace předjímal konstelaci, která nastala v roce 1914. U příležitosti mladoturecké revoluce v Konstantinopoli se habsburská monarchie odvážila anektrovat osmanské provincie Bosnu a Hercegovinu, svěřené jí ke správě na kongresu v Berlíně roku 1878.⁴³ To byl postup,

jenž vyvolal ostrý srbský protest a ruský odpor. Rusko však bylo porážkou ve válce proti Japonsku z let 1904/05 a následující revolucí příliš oslabeno, aby bylo možno brát v potaz jeho vojenskou sílu. Stáhlo se, pokoroeno Německem, které c. a k. monarchii krylo záda. V červenci 1914 byla situace jiná. Rusko se postavilo definitivně na stranu Srbska a zmobilizovalo své vojsko. Moderní Německo, kterému se v podobě Pruska roku 1866 podařilo zatlačit Rakousko směrem na Balkán, bylo nyní na základě svého spojení zavázáno tradiční habsburské monarchii jako partneru, který do velké politiky a tím i do centra Evropy vnesl třenicemi nevyřešených národnostních otázek. Protože bylo Rakousko-Uhersko slovy Kúhlmana „pivotem německé politiky“⁴⁴, přenesly se jeho problémy také na Německo. Události, které vyvolaly světovou válku, byly v každém případě výrazem neduhu, v němž tkvěly retardující znaky 19. století. Na konci tohoto století, v roce 1914, jako by nastalo právě to, čemu se na jeho počátku mělo zabránit usneseními Vídeňského míru z roku 1815: spojení napětí způsobovaného národnostními otázkami s nevyočitatelnými jevy velmocenské politiky.

Zpočátku měla být válka vedena z vojenského hlediska jako válka *en forme* a byla koncipována jako krátký střet zbraní. Brzy se však její charakter změnil a postrádal jakoukoli sebekontrolu v použití násilí – sebekontrolu běžnou v restauračních válkách 19. století.⁴⁵ Válka prolomila veškeré restrikce. Dokud byly válečnému molochu neomezeně dodávány další zdroje, zdálo se, že jejímu nekonečnému trvání nestojí nic v cestě.⁴⁶ Veškeré hospodářství států účastnících se války bylo ostatně plně zapojeno do jejích služeb. Čím totálnější se válka dokázala stupňovat, tím více se podobala občanské válce.⁴⁷

Lze světovou válku přiměřeně vystihnout kategorií občanské války? Vzhledem k událostem Velké války vyvstávají pochyby o tomto pojmovém vymezení. Přes enormní dynamiku násilí nelze rozpoznat žádný antagonismus dvou táborů s globálními nároky na pravdu⁴⁸ – žádný boj hodnot, myšlenek a světových názorů postavených proti sobě, jak bylo příznačné pro konfesní války, války Francouzské revoluce nebo pro americkou občanskou válku. O výše zmíněné konstelaci nemůže být řeč, i když propaganda obou stran takovému výkladu odpovídala a její strůjci se domnívali, že paralelně s vojenskými střety vedou válku idejí.⁴⁹ Bylo jisté třeba najít věrohodné ospravedlnění, aby lidé akceptovali oběti a úsilí, které se od nich vyžadovalo. Slova se našla velmi snadno. Náhle zde stáli „hrdinové“ proti „handlířům“, francouzská povrchnost proti německé důmyslnosti, německý socialismus proti ruské despotii, kultura proti civilizaci.⁵⁰

Výklad politických mentalit na základě kulturních dějin světovou válku možná chápe jako ideový boj, ale spíše než realitě odpovídá exaltovanému sebe-

chápaní národů zaklesnutých na bitevním poli jeden do druhého.⁵¹ Především německo-britské nepřítelství vytvářelo opulentní motivační obrazy nenávisli. Německá říše se v sebestoprávnosti líčila v evropském měřítku jako neobyčejně moderní a na změnu stávajících poměrů zaměřená mocnost. Jako taková se ve svém určení cítila být omezoována Anglií, konzervativním impériem setrvávajícím na politickém statu quo. Tradice racionalismu, empirismu a utilitarismu, považované s despektem za anglické hodnoty, byly odmítány jako pouhé povrchnosti a byly jim přisuzovány atributy jako pokrytectví, podvod a švindl, zkrátka jako „buržoazní liberalismus“, jehož exponenty je třeba přemoci.⁵² Tvář v tvář tomuto troufalému Německu se Anglie považovala za ochránce tradičních hodnot, jehož hrdá mise spočívala v tom, že přinašle „zákon“. V zájmu se odrážely nejen normy a hodnoty statu quo reprezentované Británií, vyústajícího z organizační struktury 19. století s kanonizovanými ctnostmi jako povinnost, čestnost, spolehlivost a sociální stabilita, symbolizovanými sportem a konvencemi ryfířskosti. Tyto veřejné hodnoty byly v britském vnímání zpočtybně troufalostí německého mocenského státu a jeho hřmotné modernity.⁵³ Ba co více: Říše převzala roli rušitele míru, která do té doby připadala Francii jako materské zemi revoluce. Německo si skutečně, obzvláště ve vedení války, nedělalo příliš velké starosti s nasazením prostředků, které by od základů změnily starou Evropu. Důvody války pro něj byly důležitější než válečné způsoby.⁵⁴ Jako jeden z prostředků vedení války se nejvyšší vojenské vedení snažilo nejen o porušení imperiální soudržnosti svého východního válečného protivníka s cílem rozložit jej na jednotlivé národní státy, nýbrž zasahovalo do jeho společenského zřízení tím, že Leninovi, a tudíž i bolševikům, pomohlo k revolučnímu úspěchu. Dekompozice ruského impéria a rozpoutaná revoluce odpovídaly německému zájmu na rozbití konstelace války dvou front.⁵⁵

Pro Německo byla světová válka zápasem za osvobození od konvencí banálního světa, materialismu nepřiznivě se stavějícího ke všemu metafyzickému, opovrženého světa směny, obchodu a finančního zisku, spojovaného s „nenáviděným nepřitelem“ Anglií. Německo chtělo svět změnit, Anglie se snažila ho zachovat – byl to zápas, v němž se střetávala minulost s budoucností.⁵⁶ Ve skutečnosti však proti sobě v tomto boji stály dvě veličiny představující dva rozdílné časy: Anglie jako dominantní mocnost končícího století a Německo, které se snažilo postavit do čela století nového. Taktro nazíráno se první světová válka dá chápat také jako válka kultur Evropy – podle Franze Marca jako „evropská občanská válka“, která je vedena proti jakémusi vnitřnímu, neviditelnému nepříteli evropského ducha.⁵⁷

Přesto se dá pojem občanské války, a tím spíše pojem světové občanské války, stěžejně aplikovat na události Velké války. Pojem světová občanská válka před-

pokládá existenci sekulárního schismatu, přičemž státní loajalita a národní rozlišení se otcnou v protikladu k třídám nebo hodnotám. V životním pocitu současníků však tomuto zápasu mocností pojem občanská válka svým významem a svou závažností příslušel. V každém případě přispíval k ideologickému zvýšení entusiasmů bojujících stran⁵⁸, i když násilí zuřící na jatkách jménem Evropa nebylo způsobeno žádným protikladem hodnot.⁵⁹ Tato válka se ovšem dala chápat jako „evropská občanská válka“, ve které proti sobě do zákopů zalehly exaltované střední vrstvy, aby na sebe vzájemně namířily své národně zabarvené hodnoty a životní formy svého specifického měšťáctví.⁶⁰ Takto rozšířeně chápaní občanské války ovšem málo přispívá k objasnění kataklyzmat násilí, jímž Evropa podlela. Hovořit o světové válce jako o válce občanské se dá pouze s jistými výhradami, neboť tato válka vykazovala všechny myslitelné znaky antagonistického boje zaměřeného na totální porážku protivníka, aniž by přitom byla válkou protichůdných a sociálně podložených světových náporů, jež podélně rozštěpily národnostní strukturu politické příslušnosti tříd a hodnot.

Hrozící katastrofy světové války si současníci až do chvíle jejího nečekaného vypuknutí nebyli vědomi. Nic nenasvědčovalo tomu, že se k válce schyluje. Na horizontu vnímání předválečné doby se nic podobného nerysovalo. Jen málokdo se odvážil představit si válku budoucnosti.⁶¹ Potenciál ničivých sil držmal v úkrytu, zakódován v mechanice vedení válek.⁶² Jejich nesmírná účinnost měla konvence evropského způsobu vedení válek.⁶³ Jejich přesahovala všechny dosavadní být strašlivou ránou pro vědomí zanikajícího světa, podmiňované a narkotizované ctnostmi předválečnosti. Požehnaní techniky a pokroku – dosud slavené jako nevyčerpatelný zdroj společenského pokroku, jako osvobození od námahy a nouze – se zvrátila a měla nemilosrdně projeviti svoji ničivou stránku.⁶³

Z náležitého odstupu lze katastrofu světové války chápat jako střet mezi silami industrializace a technického pokroku, a vědomím formovaným předmoderními, značně agrárními obrazy světa a jim odpovídajícími hodnotami.⁶⁴ Toto předmoderní vědomí nebylo nikterak všeobecné; poklidně však přecházelo právě tam, kde mají ničivé potenciály svůj tradiční úkryt: ve vojsku. Důstojnickou kariéru volili především šlechtici a občané, kteří se ztotožňovali se šlechtickými hodnotami a životními formami.⁶⁵ Tvář v tvář všeobecně modernizaci působilo vojsko téměř jako hřáz proti přílivu pokroku. Insti-tuce vojska považovala dokonce za úspěch, že na žádném jiném společensky a politicky relevantním místě nebylo uchováno tolik tradičních hodnot jako právě u ní – ovšem pouze hovoříme-li o formách, konvencích a mentalitách. Po technické stránce měly inovace průmyslové společnosti volný přístup k vojenským aparátům, nabývajícím obrovských rozměrů – k pozemnímu vojsku

a flotile. Rýsovalo se osudové spojení, vazba mezi inovacemi strojů a jejich ničivým potenciálem, který si vojsko prozatím neuvědomovalo, vazba mezi moderní zbrojní technikou a tradičním vedením války. Evropská civilizace byla naslepo vržena do kosmu ničení – takového ničení, které dvacátému století vtisklo svoji značku.⁶⁶

Jako skutečný hrobník evropského století se spíše než politická vůle k zániku projevil fakt, že stranám zúčastněným v konfliktu se vedení války vymykalo z rukou. Řez do těla a ducha 19. století se dá ve zpětném pohledu rozeznat poutným okem: k bitvě na Somně 1916 nastoupily britské oddíly vyrovnané v řadách, za zvuků dud, aniž by se snažily ukrytí a kopající před sebou ruginy byový míč postupovaly k německým liniím. Zdálo se, že je nikterak nevyváží z míry, když jsou přitom koseni vražednou palbou z kulometů.⁶⁷ Němečtí střelci neměli na práci nic jiného, než jen nabíjet své automatické zbraně. Nevěřili svým vlastním očím: Britové padali – v čele se svými důstojníky – jako lumící do propasti.

Werner Sombart se posmíval ve svém spisu o válce způsobu, jakým Britové válku vedli. Přičilo se mu, že přenášeli sportovní princip *fair play* na bojiště. Zastával názor, že to potvrzuje jejich kupecký naturel. Nic není skutečně existenciální; všechno se stává hrou.⁶⁸ Německým vojákům zřejmě připadala britská manýra při této ofenzivě na Somně přímo neskutecná; ve srovnání s praxí jiných vojsk působila podivně ritualizovaně a sešroubovaně. Zcela neobvyklá však přece jen nebyla. Také péchota jiných národů vbíhala bez váhání do pozic protivníka vyzbrojeného kulomety, jako by chtrěla tyto automaty přesvědčit o neustálé převaze mužské síly. Mimo dosah veškerých frontových pozic válečných protivníků zuřil boj mezi člověkem a strojem.⁶⁹ Zdálo se, jako by se ctností předmoderní doby jako odvaha, statečnost a obětavost marně vzeprly proti automatickým výkonům světa strojů. David Jones označil ofenzívu na Somně jako poslední velký čin Starého světa – poté už nic nebylo takové, jako předtím. Konvence války se od základu změnily.⁷⁰ Podle Ernsta Jüngera na sebe vzaly jak válka, tak život novou podobu: vlády se chopily stroje.⁷¹

Účinek střelby z kulometu byl na bitevním poli první světové války přímo ohromující.⁷² Díky jeho nasazení byl poměr obrany k útokům v dosud nepředstavitelné míře posílen ve prospěch obrany, která měla dosti privilegované postavení již předtím. Jedna jediná kulometná pozice dokázala zlomit celé přívaly útoku a v kombinaci s ostnatým drátem byla defenzíva zcela nepřekonatelná. Teprve tank byl schopen ofenzívu znovu zmobilizovat. Avšak než k tomu došlo, vykrvácela na bitevních polích Evropy celá jedna generace. Ve velitelských štábech armád, vzdálených prostorově od polí smrti a odcizených jim smyslově, se nikdo nenamáhal změnit již přijatou strategii vedoucí k vyčerpání a do-

slovnému vykrvácení protivníka.⁷³ V sisyfovské námaze sázeli strategové války na ještě větší palebnou sílu, na ještě větší masu a na další, nyní snad již opravdu rozhodující ofenzívu, kterou by konečně dosáhli vytouženého průlomu.⁷⁴

Válka, která už dávno využívala také domácí fronty a všech jejich dostupných zdrojů, začala být totální válkou ve chvíli, kdy se defenzíva s použitím kulometu stala nepřemožitelnou. Asi osmdesát procent všech obětí světové války lze přičíst smrtícímu účinku automatické zbraně. Svým dřevým působením nahánělo strach a hrůzu⁷⁵ i použití bojového plynu a artilerie s automatickou palbou, ale kulometu připadá na evropském bojišti obzvláštní význam. Automatická zbraň byla sice před Velkou válkou známa, nebyla však tehdejšími akteři pochopena.

Mentální zaslepení mělo různé příčiny. Jednou z nich byla ona aristokratická, romantická představa bitevního pole, zaměřená přes veškeré technologické inovace na krátkou ozbrojenou akci. Pro účely takové akce sázela generalita na rigorózní výcvik, smělost a rozhodnost vojáka, vycvičeného jak ve zbraní, tak v použití bajonetu a určeného pro ofenzivní boj. Bylo třeba dlouholetého namáhavého výcviku, než mohl britský střelec ze své zbraně střelít v rychlém sledu.⁷⁶ Také francouzský infanterista byl cvičen výhradně v taktice útoku. Podle slov generála Josepha Joffreho z roku 1913 neznala francouzská armáda žádný jiný příkaz než útok i za cenu velkých ztrát. Každý jiný koncept byl odmítán, což bylo v rozporu s povahou války. Taktický útok nakonec kulminoval v *élan* výpadu bajonetem.⁷⁷ *Arme blanche* (chladná zbraň) se přes veškerý vývoj distančních zbraní těšila u vojenských špiček velké vážnosti; totéž platilo pro kavalérii, klasický aristokratický druh vojska. Přes zničitelný plošný účinek kulometů a drastický brzdný efekt ostnatého drátu najžděla kavalerie do dalších útoků i přesto, že již v japonsko-ruské válce v letech 1904/5 bylo zřejmé, do jaké míry dokáže automatická zbraň anulovat působnost takových útoků; jeden pozorovatel bojující na Dálném východě ironicky poznamenal, že jezdecktvu nezbuďte při protivníkově nasazení prudké palby z automatických zbraní nic jiného než vařit pěchotě rýži.⁷⁸

Jště v roce 1926 nebyl generál Sir Douglas Haig, bývalý velitel britských expedičních sil, ochoten opustit svůj romantický obraz války. Haig byl přesvědčen, že letadla a tanky mají vojsko při jeho operacích, které jsou pro boj rozhodující, pouze podporovat. Ultimativní postup má být i nadále přenechán pěchotě a jejímu útoku bajonetem a jezdecktvu bojujícímu s tasenou šavlí a kopím.⁷⁹ Kult koně a tasené šavle byl zřejmě poslední pokus tradiční kasty válečníků vyhnout se postupnému odosobnění války.

V době před první světovou válkou projevoval vyšší (nejen) britský důstojnický sbor odpor akceptovat kulomet jako to, čím ve skutečnosti byl, jako

zbraň, která mnohonásobně stupňovala možnosti obrany a mohla být univerzálně použita. Tento odpor nebyl pouze důsledkem příslovečného antimodernismu důstojníka-gentlemana, který z romantické domyšlivosti tradičně se reprodukcující válečnické kasty usiloval o diskreditaci posla industriální doby jako *unfair weapon*. Místo aby byl kulomet se svojí plošnou střelbou zaveden u pěchoty, byl odsunut k balisticky střelící artilerii. A ve Francii se automatická zbraň stala součástí arzenálu vojska teprve v roce 1910. V Německu byli vůči této novince mnohem otevřenější. Již ve válce v letech 1870/71 použilo pruské vojsko u Wissembourgu kulometry; avšak k jejich nasazení došlo pouze na některých místech a nadto za pohybu. Prozatím nebyla odhalena obrovská účinnost, které taková zbraň dokázala dosáhnout v defenzivě.⁸⁰

Nejen tradice a mentality přispívaly svým dílem k odmítání kulometu v evropské předstávě boje před světovou válkou. Nedůvěra vůči tomuto smrtícímu automatu se projevila i tím, že byl dosud používán hlavně *mimo* oblast vojenství. Tato zbraň navíc pocházela z Nového světa.⁸¹ Jednalo se o přístroj, který byl vyvinut v Americe v době Občanské války s cílem ovládnout masy protivníkovy vojska. Je to znepokojující, ale naléhavá dialektika; mobilizace masových vojsk s sebou přinesla vynález zbraně masového zabíjení. Ale i ve Spojených státech vzpomínka na kulomet a jeho strašlivou účinnost jako zbraně Občanské války časem vybledla. V indických válkách se kulomet používal jen zřídka. Generál Custer tuto zbraň v roce 1879 v bitvě u Little Big Horn nepoužil.⁸² Tím více se používala jako „civilní“ policejní zbraň. Především při násilném potlačování stávek konala své děšivé dílo.⁸³

Kulomet se jako policejní zbraň velmi dobře osvědčil díky přednostem své mechaniky. Automatická palba zcela obrátila poměr sil, který byl do té doby pro strážce pořádku nepříznivý, neboť se vždy několik málo jedinců muselo postavit proti mnoha lidem. To platilo především všude tam, kde stála hrstka proti velkému množství *per definitionem*: v koloniích. Dlouho před světovou válkou se kulomet nasazoval pro znásobení moci „bílého muže“ proti původnímu obyvatelstvu, „domorodcům“. Přesně vzato se u automatické zbraně jednalo o přístroj sloužící koloniálnímu podrobení. A ve skutečnosti by opravdu bylo podmanění Afriky v období imperialismu na přelomu mezi 19. a 20. stoletím téměř nepředstavitelné bez využití děšivé účinnosti automatické zbraně.⁸⁴

Jako ve své podstatě koloniální zbraň se měl kulomet na evropském bojišti projevit jako trojský kůň právě oněch mocenských poměrů, které sice v koloniích byly běžné, ale rasizujícímu evropskému vědomí byly skryty. Toto vědomí přeneslo násilí, jež bylo bez velkých okolků pácháno na koloniální periferii, do evropského centra a podstatně tak přispělo ke zničení staré Evropy. Tajemství tohoto zničení bylo popření jedné dramatické záměny: automatika

této zbraně totiž živila iluzi bílého muže, jenž se domníval, že vítězství malé skupiny nad mnoha lidmi je třeba připisovat jeho přirozené převaze a nikoli stroji. Stroické odhodlání britských vojáků na Somnē, se kterým přes obrovské ztráty, zpochybnující toto počinání, neustále nabíhali na německé pozice bráněné kulometry a obehnané ostnatým drátem⁸⁵ a stejné obrazy v Langemarcku, Yperu, Verdunu, u Isonza a na dalších bojištích na kontinentu, mohly u neúčastněného pozorovatele vyvolat podobné nepochopení a připomínat podobnou magii jako scény, které byly tak symptomatické pro koloniální válku v Africe. Tehdy, v bitvě u Omdurmanu v roce 1898, britské vojsko (bojů se zúčastnil i mladý Churchill) a domorodé pomocné oddíly vedené Kitchenerem šesti kulometry kosily exaltované válečníky al-Mahdího po celých tisících. To nebyla bitva, ale masakr.⁸⁶ Válečníky al-Mahdího nebylo prostě při jejich útoku možno přesvědčit o palebné síle kulometů. Neustále nabíhali do britských pozic a ukazovali tím, že účinek automatické zbraně nepochopili.

Vzhledem k pozdějším událostem na bojištích světové války je ovšem sporné, zda i sám bílý muž pochopil účinek své zbraně. Jak mu mohly uniknout okolnosti jeho převahy v kolonii? Nebyl snad schopen rozpoznat, jak mu automatická zbraň, odpovídající koloniální potřebě zajištění vlády skupiny nad mnoha lidmi, tuto převahu umožňovala – převahu, o níž měl ve své klamně domyšlivé póze tendenci se domnívat, že je třeba ji připsat požehnání jeho původu? Tak prostoduší zase koloniální vládcí přece jen nebyli. Automatické zbraně směli u britského vojska v Africe obsluhovat pouze důstojníci, tedy běloši. Domorodým vojákům nebyl přístup ke kulometu povolen, aby nemohli nahlédnout do tajů této mechaniky, a tím i předpokladů zajištění panství bílých. Taková manipulace ukazuje na sebereflexivní uvědomění a v jedné anglické básni k tomu autor ironicky poznamenává: „Whatever happens, we have got/ The Maxim Gun, and they have not.“⁸⁷ Avšak chyběla ochota zřítí se rasisticky podbarveného klamu, že převaha bílého muže je dílem boží přízně a nikoli palebné síly automatické zbraně.

Područí kolonizovaných netrvalo dlouho. Paradoxně tomu měla napomoci Velká válka, kdy na bojištích Evropy poprvé vystoupili barevní vojáci koloniálních oddílů. Z důvodů efektivity jim bylo zabíjení bílých vojáků nejen povoleno, nýbrž přímo uloženo. Účastí na zabíjení se jim dostalo požitku jistě překerní rovnosti, lišící se od situace v koloniích, které byli za normálních podmínek vystaveni.⁸⁸ Tato skutečnost měla paradoxně emancipační účinek: ze zákopů světové války povstali první vůdci barevného antikolonialismu.⁸⁹

Rovnost vyplývající z krveprolití na evropských bojištích byla všeobecná. Postavení před automatickou zbraň si byli *všichni* rovni; *každý* byl schopen obsluhovat přístroje smrti – dělníci, rolníci, měšťané i vznešení muži. Auto-

matika této zbraně anulovala veškeré atributy a schopnosti. Zděděné a získané, tělesné nebo duševní kvality padly za obět principu rovnosti v zabíjení. Prst na spoušti povyšoval každého stejnou měrou na pána bojiště. V existenciálním boji světové války byly zrušeny hranice mezi stavem a třídou, jejich hodnota přestala existovat.

Stroje vytvářejí rovnost mezi lidmi. Právně zakorvená rovnoprávnost udržovala v 19. století krok s industrializací. Avšak tato rovnoprávnost byla sevrěna politickými pouty tradičních legitimit. Nyní se mohla rovnost projevit v naprosto existenciálním bodě: v neexistenci rozdílu při zabíjení na bojišti, v zákopech bráněných kulomety.⁹⁰ Takovou zkušenost rovnosti již nebylo možno zapomenout a s koncem Velké války si vyzádala svůj politický tribut.

Rovnost ratifikovaná na bojištích okamžitě vyvolala námitku. Jednalo se o světonázorovou námitku proti nivelizující zkušenosti automatické egality, která si líbovala v inscenaci válečnické individuality a exkluzivity a pokoušela se probudit k novému životu aristokratické hodnoty a ctnosti. Jen málo jedincům se během války otevřel vzdušný akční prostor; právě tam se při *dogfight*, soubojích letců odehrál pokus uchovat iluzi již dávno ztraceného, v troskách se potápějícího světa. Avšak hravý soubor letců již nemohl revitalizovat mentality minulosti, vyvrácené bojovým strojem.⁹¹ Svůj protest proti rovnosti a stroji museli zastánci rozdílu stavu, staturu a třídy řešit na jiném místě.

Náhradu světa ztraceného ve válce nalezli zklamání protagonisté zákopových bojů tam, kde se po zániku starého světa revolučně hlásila ke slovu sociální rovnost. Tato rovnost byla neuprosně potlačována mocí zocelenou prožitkem fronty – „pretoriáni proti proletářům“⁹², kontrarevolučně uvnitř, národně navenek. Exekutoři této kontrarevoluční moci, v neposlední řadě v zájmu republiky, byli členové freikorpsů.⁹³ Byli nasazeni proti hnutí „Spartacus“, proti dělníkům bouřícím se při potlačování mnichovské republiky rad a na jaře 1920 při znovu rozpoutaném násilí v Porúří. Tiro „poutníci do nicoty“⁹⁴ byli povoláni i na nepokojnou hranici na východě. Nelitostně zde byly potlačeny stávky a polské národnostní snahy.⁹⁵ Nejostrěji vystoupila kontrarevoluční moc v Pobaltí, kde se v boji proti rudým, Lotyšům a Estoncům stejnou měrou vyhrtilo etnické a sociální napětí.⁹⁶ Freikorpsy se tam projevily jako rasizující armáda občanské války. Tak zvaní „Pobaltané“ se vybičovali ke způsobu boje, o jehož obzvláštní krutosti a bezohlednosti se ještě dlouho vyprávělo.⁹⁷ Vzhledem k napáchané spoušti a hrůzám hovořil Ernst von Salomon, střelec obsluhující kulomet, člen Freikorpsu Liebermann, o spálení „občanských desek, zákonů a hodnot civilizovaného světa“⁹⁸. Historický prostor Pobaltí se stal zvláštní bojovou zónou ruské občanské války. Různé sociální a etnické konflikty se smísily

do skleníku politických mentalit, které měly vyústit v nacionální socialismus. Vyrvořila se specifická varianta antibolševismu.

V prostoru Pobaltí proti sobě stáli opravdu neobyčejní protagonisté. Pouhé rozlišení na rudé a bílé by nestačilo. K vytvoření front občanské války se ještě přidružily komplexní okolnosti související se vznikem pobaltských států, především Estonska a Lotyšska. Nejednoznačný postoj spojenců navíc celou situaci komplikoval. Zatímco Francie a Spojené státy v Pobaltí podporovaly v občanské válce kontrarevoluční síly ruských bílých a udržení Ruské říše, „jediného a nedělitelného Ruska“ považovaly za svoji věc, byla Anglie ochotna podporovat pobaltské státy v jejich snahách o nezávislost.⁹⁹ Britové přispěli vládám Estonska a Lotyšska na pomoc eskadrou, která dorazila do prostoru Baltského moře. Jíž tak zmatenou situaci v Pobaltí zkomplikovala ještě více přítomnost německých jednotek, mobilizovaných na příkaz spojenců na základě článku dvanácti příměří uzavřeného v Compiègne jako součást antibolševické intervence. Byly vyslány říšskou vládou, aby odrazily pronikání bolševiků do Východního Pruska a současně kryly ústup regulérních německých jednotek, které již nebyly ochotny bojovat. Tyto jednotky se skládaly z německo-baltských vojsk tak zvaného landswehru a rovněž z freikorpsu. Byly spolu s první divizí gardové rezervy, přeložené z Východního Pruska do Kurska, smeleny v Železnou divizi pod velením majora Bischoffa. Dále je třeba se ještě zmínit o Německé legii pod velením Otto Wägerera, který se měl později stát říšským komisařem hospodářství. Vrchním velitelem veškerých německých vojsk byl jmenován hrabě Rüdiger von der Goltz.¹⁰⁰

Ačkoli byly německé jednotky přeloženy do Pobaltí k odražení a přemožení bolševiků, vzbuzovaly u Estonců, ale především u Lotyšů nedůvěru. Ne zcela neprávem byly podezírány, že pod záminkou antibolševické intervence chtějí posílit německo-baltský element a pokud možno také podkopat spolu s kontrarevolučními bílými ruskými *uavtorás* těžce dobytou nezávislost pobaltských republik. V dubnu 1919 svrhly oddíly německo-baltského landswehru lotyšskou vládu v Libavě, což vyvolalo odpor Dohody. Britové ultimativně naléhali na stažení německých vojsk, případně je chtěli podřídit lotyšskému velení. K podobným střetům docházelo také s estonským vojskem.¹⁰¹

At již se střídavě konflikty mezi rudými a bílými, Lotyšy, Estonci, Němci, Rusy a spojeneckými intervenčními vojsky vyvíjely jakkoli, boje na pobaltské hranici odhalily neobyčejně velký potenciál násilí. Příčinou bylo ono neobyčejlé překrytí občanské války a národnostních střetů, rozdmýchaných již během světové války snahami Německé říše o začleňování území a osidlování.¹⁰² Po válce již německá vláda tento cíl nesledovala. Avšak ochotu dát se naverbovat jako voják pobaltské fronty ruské občanské války zvyšovaly zvěsti rozšiřované

v říši, podle kterých budou němečtí dobrovolníci za svoji vojenskou činnost loryšskou vládou odměněni nejen udělením loryšské státní příslušnosti, nýbrž bude jim také poskytnuto území k osídlení. Ze zklamání nad poměry v říši byl leckterý bojovník freikorpsu ochoten otočit se k Německu zády. Tito – podle Ernsta von Salomona – „poslední Němci“ obohacovali již tak zmatené konfikty občanské války v Pobaltí o další, koloniální rozměr.

Při bojích v Pobaltí se tak zkřížily národní, koloniální a kontrarevoluční motivy. Tato kombinace vedla i v Kuruonsku, Livonsku a Estonsku k podporování německo-baltského elementu říšskoněmeckými nepravidelnými vojsky. Pobaltští Němci byli konec konců značně ohroženi. Již opatření únorové revoluce roku 1917 je zbavila jejich privilegií a tím i jejich historicky podminěného sociálního postavení. Německo-baltský prvek se ostatně kvůli svému tradičně vynikajícímu statusu stával viditelným cílem nacionalistických a sociálněrevolučních sil. Toto dvojí ohrožení mělo původ v překrývání etnické příslušnosti se sociálním postavením, jež bylo pro Pobaltí signifikantní. Němci tam měli sociální postavení obchodníka, velkostatkáře, vlastníka ryšského statku, zkrátka: „barona“. Slovo „Loryš“ označovalo především závislého rolníka, vynavatele prací nižšího významu. Toto překrývání stavu a etnické příslušnosti vedlo nakonec k tomu, že boj stavů a tříd splýnul s „národnostními“ střety v jeden celek, zvláště když rolníci začali ve své sociálně podminěné nenávisti zapalovat a pustošit šlechtická sídla jako místa útlatku. Explozivní konstelace nastala během revoluce roku 1905, kdy byla Riga zmítána nepokojí. Zmatky se okamžitě přenesly na kurské a livonské vesnice a obrátily se tam proti pobaltsko-německým velkostatkářům. V situaci připomínající občanskou válku byly zabity desítky lidí; přes pět set statků bylo vyrabováno a zničeno¹⁰³ – to byl sociální a politický poplašný signál, který vedl k vytvoření vlastní národně se zabarvující německé obrany.

Fakt, že mimořádně významní národní socialisté z prvního období hnutí pocházeli z pobaltsko-německého prostředí, ještě nemusí znamenat, že se jednalo o nějakou všeobecnou dispozici pobaltských Němců. Přesto mohla specifická zkušenost konfliktní situace v Pobaltí, v níž se zvláštním způsobem propojila „rasa“ a „třída“, ovlivnit různé politické orientace, které vyústily do národního socialismu – tak tomu bylo například u Alfreda Rosenberga, který to dotáhl na šéfidologa strany a po roce 1941 byl jmenován „říšským ministrem pro obsazená východní území“ nebo u Maxe Erwina von Scheubner-Richterera, který se angažoval již v roce 1905 jako člen pobaltsko-německé domobran. Při nacionálně socialistickém puči v listopadu 1923 v Mnichově pochodoval po boku Hitlera k Feldherrnhalle, aby tam pod palbou policijních zbraní padl jako „mučedník hnutí“. Otto von Kursell a Arno Schicke-

danz náleželi v Rize ke stejné studentské korporaci.¹⁰⁴ Ve straně nebylo možné lidi z Pobaltí jen tak lehce přehlédnout. Mezi stranicovými publicisty prý byli natolik zastoupeni, že Hitler vtipkoval o novinách *Völkischer Beobachter* jako o baltském vydání. Ve svém antibolševismu byl Hitler rozhodně silně ovlivněn pobaltskými Němci.¹⁰⁵ Značný počet členů nepravidelných vojenských oddílů přeložených v „rozhodujících letech“ 1918/19 z říše do Pobaltí se objevil později v řadách NSDAP; ale především v SA. Mezi masakrovanými vůdci SA v „noci dlouhých nožů“ v období „Röhmova puče“ v roce 1934 byla většina bojovníků freikorpsů, mnozí z nich byli bývalí bojovníci z Pobaltí.¹⁰⁶

Bezuzdné násilí bojů v Pobaltí bylo namířeno proti bolševikům a východním národům, považovaným za sociálně a etnicky méněcenné.¹⁰⁷ V neposlední řadě to bylo právě toto násilí, které bylo příčinou jakési obzvláštní atraktivity freikorpsů. V boji na „hranici“ – proti Polsku to bylo v Horním Slezsku, proti Lotyšům a Estoncům v Pobaltí – se bojovníci freikorpsů a nepravidelných oddílů setkávali s okolnostmi, které se velmi podobaly prostředí plnému násilí, známému z kolonií. Překvapivě mnoho důstojníků freikorpsů absolvovalo službu v Africe a na bezohledně násilí byli zjevně zvyklí.¹⁰⁸ Kromě toho byli členové freikorpsu otroky jakési estetikace násilí, která se projevovala v rozličných rituálech a symbolech, aby nakonec našla své místo ve výsostném znaku nacionálně socialistického režimu – jako příklad lze uvést stříbrnou lebku na kokardě „Železná divize“ nebo bílý (levotočivý) hákový kříž „Brigády Ehrhardt“. Vůči republice byli pretoriáni občanské války naladěni nepřátelsky. Velitelé bojovníků v Pobaltí spekulovali dokonce o vytvoření vojenského a osadnického státu v baltsko-východopruském dosahu. Odsud měl být zlikvidován nenáviděný demokratický režim v Berlíně. „Brigáda Ehrhardt“, aktivní především v říši, vyrukovala jako kontrarevoluční úderná jednotka k takové akci při Lütwitz-Kappovu puči v březnu 1920.¹⁰⁹ Po rozpuštění této jednotky zabili někteří z jejích příslušníků v rámci „Organizace Consul“ republikánské politiky jako byl Matthias Erzberger a Walter Rathenau, což přimělo říšského kancléře Wirtha k jeho památnému zvolání: „Tento nepřítel stojí vpravo!“

Ne všechny freikorpsy splýnuly s nacionálně socialistickým hnutím. Avšak v jejich stopách – od občanské války proti rudým uvnitř říše, až po národnostní boje v pohraničí – se vytvářely postoje, které přispívaly k podpoře národnostních i nacionálně socialistických tendencí. Tyto postoje srůstaly do podoby rasisticky zabarveného antibolševického světového názoru, který se zásadně lišil od západního, liberálně demokratického antibolševismu. Zatímco západní varianta antibolševismu vycházela ze společensky zakódovaného po- rozumění sociálním podmínkám, používala nacionálně socialistická varianta vůči bolševismu ve všech oblastech biologická hlediska. Rozlišovalo se nikoli

podle *politického*, sociálně založeného protikladu tříd a hodnot, nýbrž podle rasisticky zabarvené představy etnické příslušnosti. „Bolshevismus“ byl tedy pro nacionální socialismus spíše rasistickým než politickým označením, v němž se spojoval „slovanský podřadný člověk“ s „židovskou inteligencí“.¹¹⁰

Podle společenského výkladu reality proti sobě stály ve 20. století dva pojmy spojené s osvícenstvím a vyrostlé z revolucí pozdního 18. století: svoboda a rovnost.¹¹¹ V pojmu svobody se odpoutaly svobody od svých tradičních vazeb, převážně stavovské, korporativní povahy. Tyto svobody se zakládají na principu svobodného individua, jehož závazky vůči celku jsou konstruovány jako výraz svobodného volního rozhodnutí. Takový kontraktualismus se připisuje západní politické filozofii, především jejím anglosaským variantám. Princip rovnosti, původně chápáný jako rovnost před zákonem, se zase stále více proměňoval v antinomii svobody, protože v první třetině 19. století a v důsledku radikálních tendencí Francouzské revoluce získávaly pojmy protichůdný sociální význam.¹¹² Ve srovnání socialistické tradice a marxistické orientace odvodila tato antinomie protikladu mezi buržoazií a proletariátem. Výhrocení se přeneslo i do světové arény, kde si mocnosti přivlastnily stranickost hodnot. Přitom se hodnotová rozhodování spojila s geografickými konstantami a s tradicemi sahajícími za časový horizont století. Přirozený každodenní svět vázaný na prostor a z něj vyrůstající politické kultury se zabarvily podle vnitřního uzpůsobení států.¹¹³

Rozdíl mezi přímořskými a kontinentálními politickými kulturami byl i nadále signifikantní.¹¹⁴ Přímořské civilizace, jako například anglická, měly tendenci potlačovat panskví absolutní moci v podobě monarchy, prosazovat rozdělení moci a tvořit spíše civilní kulturu. Privilegiem přírody poskytnutá ostrovní poloha chrání stát před různými neduhy, jimž byla vystavena impéria, která se vyvinula v kontinentální mocnosti. Teritoriální konflikty a stálá vojska určovala kontinentálním státům životní formy a uspořádání, které vymezovalo málo prostoru právům jednotlivců.¹¹⁵ I když se uspořádání přímořských států projevovalo ve vnitřních poměrech civilně, bylo jejich použití síly vůči vnějšmu nepříteli svérázné. Již pouze samotným nasazením flotil a jimi uplatňované ničivé síly z odstupu se jim podařilo ochránit své politické kultury před kontaminací, kterou by způsobilo bezprostřední použití síly. Přitom bylo jejich použití síly totální. To platilo jak pro účinek hospodářských blokád, tak pro násilí snázející se na státy protivníka z distančních zbraní.¹¹⁶ Strategické vedení vzdušné války s jejím dalekým dosahem díky použití tak zvaných „prostorových zbraní“ v principu odpovídalo postupu námořních mocností.¹¹⁷

Účinnost těchto zbraní byla charakteristickým rysem strategie anglosaských mocností během druhé světové války, uplatňované proti Německu a Japon-

sku. Jak německá města proměněná strategickou vzdušnou válkou v popel, tak svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki byly výrazem vedení války, která využívala pro rozdrčení svého protivníka neomezenosti vzdušného prostoru.¹¹⁸ Nasazení tak totální zbraně, jakou byla atomová bomba, navíc zcela odpovídalo poměrům ostrovní a z velké dálky vojensky operující námořní mocnosti. Zabránilo dlouhotrvající pozemní válce, které se námořní mocnosti obávaly. Politická kultura civilní společnosti tak byla uchráněna před mentálním důsledkem použití síly proti vnějšmu nepříteli.

Ve srovnání s námořními mocnostmi a prostředky síly, které měly k dispozici z bezpečného odstupu, jsou kontinentální státy v mnohem horší pozici. Jejich převážně pozemní použití síly činí fyzickou blízkost téměř nevyhnutelnou. Bezprostřednost násilí má trvalé následky pro vnitřní uspořádání státu. Pro kontinentální mocnosti je udržování pozemních vojenských sil nezbytnou nutností; vojsko navíc plní v případě výjimečného stavu policejní funkci. Při výjimečném stavu jsou rozdíly mezi námořními a kontinentálními tradicemi zřejmé, jak ukazuje srovnání anglického, rytišské síle podřízeného *martial law* s francouzským *état de siège*, podřízeným exekutivě.¹¹⁹ Takové tradice vytvářejí hodnotový kánon a nacházejí vyjádření v odpovídajících politických institucích.

Na kontinentálních politických kulturách Evropy zanechala v tomto století stopy „Atlantická revoluce“, především jako důsledek světových válek.¹²⁰ Jednalo se zejména o anglosaské politické formy a hodnotové škály, které v podobě mentalit, uspořádání, pojmů a politických kódů zasahovaly dále na východ a pronikaly kontinentálními civilizacemi. Postupně přejímání atlantických ústavních a komunikačních forem, šířící se ze západu na východ, již nebylo možno přehlédnout. Tento jev byl pozorovatelný v Německu po roce 1918 a 1945 a stejně tak ve středovýchodoevropském a východoevropském prostoru po roce 1989.

K atlantickému proniknutí kontinentální Evropy došlo ve dvou vlnách vyznačujících se rozdílnou rychlostí pohybu. Vlna kulturní změny postupovala dlouhodobě východním směrem; druhá vlna následovala po rychlém sledu politických událostí. Dlouhodobě a kulturně kódované vlastnosti vyrostly z napětí mezi námořním a kontinentálním; krátké politické intervaly naproti tomu vyplývaly z opozice svobody a nesvobody, sebeurčení a autokracie, demokracie a diktatury. V 19. století proti sobě stály Anglie a Rusko, případně Francie a Rusko. Tento dualismus byl ve 20. století nahrazen a vyostřen spíše politicky a ideologicky určenou konfrontací mezi mocnostmi svobody na jedné straně a státy s doslovnou rovností na straně druhé. Spojené státy kráčely ve slépejích Anglie a Rusko se proměnilo v Sovětský svaz. Úpadek poměně

krátkodobých ideologických antagonismů, započatý rokem 1889, o to slibněji vyzdvíhl do popředí kulturně-geograficky vytvořené tradice.

Prolínání daných kulturně-geografických skutečností s ideologickým větvením bylo historicky nanejvýš různorodé.¹²¹ Extrémním výrazem takové sloučení byla existence protikladných bloků po roce 1945. Ideologický antagonismus na sebe ovšem v té době upoutával veškerou pozornost. Již v 19. století však vystupovaly mocnosti jako nositelé různých hodnot, idejí a společenskopolitických posláních, i když kulturně-geografická kodifikace mocenské politiky a rovnováhy hrála důležitější roli než hodnoty, které se ocitaly ve vzájemném konfliktu.¹²² Je nápadné, že mocnosti minulého století byly at tak či onak nuceny řešit světonázorových otázek jak napomáhat, tak je zároveň brzdit. Francie byla považována za kolébkou revolučních aktivit především proto, že se při každé vhodné příležitosti snažila revidovat staqtus quo vytvořený v roce 1815. Rusko působilo jako hlavní představitel reakce, zatímco Anglie chápala svoji roli garanta stability a bezpečnosti. Teprve druhořadý význam přikládala Anglie skutečnosti, že byla reprezentantem liberálních svobod.¹²³

Rijnový převrat 1917 způsobil revoluční změny na politické mapě Evropy a přetřel vedoucí mocnosti novými barvami. Nastala zásadní změna klasické konstelace z 19. století. Francie si vyměnila roli s Ruskem. Zatímco dříve autokratické Rusko se bolševicky upsal radikalizované variantě doslovné rovnosti – proletářské revoluci –, postavila se Francie do čela antibolševické intervence. Anglie, ačkoli financovala a vyzbrojovala ruské kontrarevolucionáře, se především přidržovala své tradiční role vytváření rovnováhy na kontinentu. Americký prezident Wilson, reprezentant liberálně-demokratického kodexu hodnot, zasahujícího nyní i na starý kontinent, k bolševikům nezaújal jednoznačné stanovisko. Domníval se, že důvody pro bolševický převrat je třeba spatřovat v nutných sociálních poměrech v Rusku; na kontrarevolucionáře, především na ruské bělogvardějce, pohlížel jako americký republikán s nedůvěrou. Přes veškeré ideologické výhrady vůči moci sovětů v Rusku se zdálo, že mocnostem v Paříži v roce 1919 grosso modo záleželo spíše na rozhodnutí, že se bude v Rusku vládnout, než *kdá* tam bude vládnout.¹²⁴

Převrat v roce 1917, únorová demokratická revoluce, přišla Spojeným státem nanejvýš vhod. Ulehčila jim vstup do světové války, i když by k němu asi došlo i bez této události.¹²⁵ Neomezená ponorková válka, kterou Německo opět rozpoutalo, byla stejně provokativní jako pokus Německé říše ohrožovat USA z Mexika. Přesto by Spojeným státem vstup do světové války před únorem 1917 nevyhovoval. Již samotné spojení mezi demokratickou Dohodou a carským Ruskem s jeho autokratickým systémem považovala Amerika, libující si ve svém liberálním patosu, za mesalianci. Amerika kultivovala obraz

o sobě samé jako o mocnosti svobody, vzdálené evropským šarvatkám. Také proto nevstoupily Spojené státy do války jako spojenec, nýbrž jako asociovaná mocnost.

Ruská únorová revoluce nabídlá Americe vytvořenou šanci spojit reálnou politiku s demokratickými misionářskými ideami. Když Wilson v dubnu 1917 ve svém projevu před oběma komorami Kongresu oznamoval vstup USA do války proti císařské německé říši, mohl s demokratickým patosem oslavovat pád ruského cara a hanobit „pruskou autokracii“. Pro jeho krédo liberálního řádu, vyjádřené větou o jednotném světě bránícím demokracii, byly záhy proklamace bolševiků po říjnovém převratu provokativní výzvou. Wilsonovy a Leninovy programy byly ostatně jak podobné, tak zároveň protichůdné.¹²⁶ Podobné byly do té míry, že si oba činily univerzální a globální nárok na společenskou interpretaci života a světa.¹²⁷ Protichůdné byly v protikladné předstávě o svobodě: Světová demokracie versus světová revoluce, jak to formuloval Tomáš Masaryk.¹²⁸ „Program pro světový mír“, proklamovaný Wilsonem před Kongresem v lednu 1918, známý jako jeho Čtrnáct bodů, následoval jako protínávrh na „Zásady míru“ formulované v prosinci 1917 ruskou sovětskou vládou, v nichž byla vedle požadavků na zákaz anexe a na neuplatňování kontribucí také řeč o „právu na sebeurčení národů“. Ve Čtrnácti bodech amerického prezidenta se však o právu na sebeurčení nehovořilo – s výjimkou zmínky o nezávislosti Polska. Ve Wilsonově únorovém projevu před Kongresem pak padlo slovo o *self determination*.¹²⁹ Význam prohlášení apelujícího na národní uvědomění národů a národností Evropy si v ničem nezadal s hrozbou sociální revolucí.

Princip sebeurčení pronikl jako projektil strukturami staré Evropy, jakkoli zhroucení multinárodnostně komponovaných říší nemuselo čekat až na Wilsonův projev. Požadavek demokracie a národní suverenity narušoval statiku a strukturu mnohonárodnostních říší již v průběhu 19. století. Impéria se stále více rozpadala v důsledku války a rostoucího napětí mezi jednotlivými národnostmi na jedné straně a mezi lidem a říšskými autoritami na straně druhé.

Demokracie, národní suverenity a národnostní princip se staly hrobaři multinationálních a dynasticky legitimovaných říší. Tyto komponenty nové doby se daly shrnout pod pojem sebeurčení. Zřetelně se přitom projevoval zásadní rozdíl mezi politickou teorií sebeurčení anglosaské, především americké proveniencí, a tradičním kontinentálním chápáním sebeurčení. Zatímco západní, hlavně anglosaská politická teorie v sebeurčení spatřovala právo určitého národa, ve smyslu určitého obyvatelstva, zvolit si suverénně své instituce a svou vládu, chápala kontinentální tradice pod sebeurčením v prvé řadě právo jisté

národnosti konstituovat se nezávisle na jiných národnostech. Pojmeme národ se navíc označovalo etnický a historicky založené společenství. Podle této definice by národ a příslušnost k němu byly spíše „objektivně“ danou příslušností než výrazem politické vůle a tedy subjektivního rozhodnutí. Zatímco tedy západní politické kultury mýnilly sebeurčením spíše princip vlastního nezávislého vládnutí, *self-government*, proměnila se tato do značné míry institucionálně chápaná představa směrem na východ v představu národního sebeurčení. Důsledkem byl vznik států na etnickém základě. V konkrétním případě byly vznášeny požadavky na začlenění jisté národnostní skupiny do již existujícího a jí národnostně příbuzného a teritoriálně blízkého politického svazu – tedy iredenta.

Západní principy, vycházející z představy sebeurčení a vlastní nezávislé vlády, byly v kulturně-geografických a politických kontinentálních kontextech střední a východní Evropy obtížně uskutečnitelné. Dalekosáhlá evropská historická paměť přímo znemožňovala vytvoření institucí neutralizovaných ethnosem. Výsledkem byl kompromis mezi západním, anglosaským principem institucionální suverénní vlády, a spíše východním a kontinentálním chápáním národnostního sebeurčení. Tento kompromis našel svůj výraz ve vytvoření místních smluv na ochranu menšin a byl včleněn do ústav států rozšířených o nově získaná území nebo států nově vzniklých.¹³⁰ Tímto způsobem se právo na sebeurčení vzájemně doplňovalo s ochranou menšin. Zatímco princip sebeurčení zajišťoval nominální národnosti přednostní postavení, omezovala ochrana menšin hegemoniální účinek sebeurčení uvnitř vlastního státu. Tento princip chápaly nově založené státy, například restituované Polsko, jako omezení těžce získané suverenity.¹³¹ Celé meziválečné období bylo poznamenáno konflikty, vyústajícími z napětí mezi nominálními národnostmi a menšinami, z napětí mezi pokusem nových a rozšířených států zbavit se ochrany menšin, uložené jim v roce 1919, a přáním menšin, aby byla tato ochrana dodržována.¹³² Západní mocnosti se ovšem v žádném případě nedohodly na ochraně menšin a jejich etnické existence před úpadkem. Vycházely spíše z procesu postupné asimilace menšin vůči státní nebo nominální národnosti. Ochrana menšin měla tento proces postupného přizpůsobování podporovat, nikoli znesnadňovat.¹³³

Princip sebeurčení, případně požadavek Západu na *self-government*, se později za druhé světové války stal záležití pro svornost mezi anglosaskými mocnostmi. Během války, především však v poválečné době, z něj vyplynuly opravdové divergence mezi tradičně antikoloniální mocností Spojenými státy a Velkou Británií, snažící se zachovat své impérium. Franklinu D. Rooseveltovi – podobně jako Wilsonovi – záleželo v Atlantické chartě ze srpna 1941, tedy ještě před vstupem Spojených států do světové války, nejen na vyhlášení principů nového liberálního a demokratického světového pořádku a otevře-

ného světového hospodářství, nýbrž také na zahájení procesu dekolonizace.¹³⁴ Rozpad koloniálních říší byl jedním z motivů Spojených států, určujících jejich válečnou politiku. V článku tři Atlantické charty je záměrně zakotveno respektování práva všech národů na určení formy vlády, kterou si přejí. Kromě toho projeví signatáři vůli navrátit opět suverénní práva, jako je právo na vlastní vládu, těm státům, jimž bylo toto právo násilím odňato. Zatímco národy žijící pod koloniálním panstvím spatřovaly v tomto článku příslib brzkého dosažení své nezávislosti, britský premiér Chručil tento výklad odmítl. Podle jeho názoru platil tento článek pouze pro národy podrobené nacisty, avšak nikoli pro Britské impérium.¹³⁵ Tato neshoda mezi Amerikou a Anglií v otázce sebeurčení kolonizovaných národů, především v případě národů asijských a Indie, měla trvat až do konce války. Teprve s koncem Churchillovy vlády a nastoupením Artleeho byla zahájena politika dekolonizace. Po roce 1945 byla Anglie tak jako tak vyčerpána válkou a rýsoval se další konflikt, vyžadující energii: studená válka.

Také Sovětský svaz, jenž byl od léta 1941 spojenec Velké Británie a nepřítel i Ameriky proti hitlerovskému Německu, a na základě toho by se neměl uzavírat před požadavky Atlantické charty, vůči ní vnašel výhrady. Šlo mu o udržení území, připojených po předchozím dorozumění s hitlerovským Německem, především pobaltských států, a dále o tv body programu, v nichž byl vymezen rámec „nedělitelného světového trhu“ volného obchodu, respektujícího jak liberální, tak demokratické hodnoty.¹³⁶ Tyto představy se rozvíjely v souladu s americkou doktrínou svobody. Spojené státy vyhlásily v případě Číny již na přelomu století princip *open door*, tedy nejvyšších výhod. Představa nedělitelného světového trhu jako multilateralismus v zahraničním obchodě byla zaměřena proti politice mocnosti osy, orientované na autarkii a vytvoření uzavřených hospodářských sfér, ale za jistých okolností i proti uzavřenému hospodářskému systému sovětského socialismu a – v menší míře – proti protektionistické dispozici koloniálních impérií.

Obě mocnosti, jak Sovětský svaz tak Velká Británie, tedy pochopitelně vznášely výhrady proti principům liberálního světového hospodářství a absolutního práva na sebeurčení.¹³⁷ I když Roosevelt v zájmu shody mezi spojenci zmínil mnohé z původních závazných požadavků Atlantické charty, vytvořily se kolem jejích principů *in nuce* již ony protiklady a napjaté vztahy, k nimž měly vítězné mocnosti vzápětí směřovat.

Protiklad mezi Západem s anglosaským rázem a sovětským Ruskem se projevoval po celé století, i když se plně ideologicky a mocensko-politicky rozvinul teprve po roce 1945. Lze rozlišit dvě fáze tohoto protikladu mezi Západem

a Východem, svobodou a rovností. První fáze se vyznačovala různými intervencemi spojeneckých a asociovaných mocností a s nimi spojených „okrajových států“ v průběhu ruské občanské války v letech 1918 až 1920 a pokračovala pak ve zmírněné podobě v politice postupně se uvolňující izolace sovětského Ruska, případně Sovětského svazu, v meziválečném období.¹³⁸ Uznáním SSSR Spojenými státy v roce 1933 a přijetím Moskvy do Společnosti národů v roce 1934 v důsledku politiky kolektivní bezpečnosti se protiklad zmenšoval, aby se poré v období paktu Hitler-Stalin v roce 1939 opět vyostil. Po německém pádu Ruska v létě 1941 a uzavření koalice proti Hitlerovi dochází uzavřením spojeneckví mezi Sovětským svazem a Anglosy k zásadnímu obratu v jejich vzájemném vztahu. Druhá fáze nastává skončením druhé světové války. Od té chvíle prochází protiklad hodnot – svoboda a rovnost – různými stadii. V období studené války se projevuje jako protiklad mezi Východem a Západem, jako bipolarita vycházející z „matematiky ničivých sil“ (George Kennan).

Ať již byly příslušné historické formy onoho protikladu utvářeny jakkoli, směřovatné byly ty procesy, které vycházely z říjnového převratu roku 1917 a provázely století až do roku 1989. Pro tento protiklad se zdá být oprávněná metafora světové občanské války. Svět byl politicky protkan antagonismem hodnot historicko-filozofického obsahu.¹³⁹ Vertikálně protínal státní a národnostní loajality, které mu předcházely, a shodoval se tudíž s protikladem svobody a rovnosti, buržoazie a proletariátu, revoluce a kontrarevoluce, jehož kořeny sahaly do 19. století. Také dekolonizace si přisvojila jazyk minulého století, sáhla až k nomenklatuře roku 1789, kdy ve druhé polovině 20. století byly celé kontinenty povýšeny na revoluční subjekt a v historicko-filozofické výpůjčce pojmu třetí stav se hovořilo o třetím světě – byl to posun od *tiers état* k *tiers monde*.

Mnohé nasvědčuje tomu, že centrální linii výkladu pro pochopení století tvoří protiklad svobody a rovnosti. Statiku století lze realisticky zobrazit, pokud tuto linii výkladu uvedeme do souladu s vybočujícími elementy dějinných událostí. Pro jednu centrální událost, která neměla příliš dlouhého trvání, takto získaná architektura nebude použitelná. Poměřováno stále přítomným protikladem svobody a rovnosti zahrnuje toto období jen několik málo let: od roku 1941 do roku 1945. Navzdory svému krátkému trvání zanechaly tyto roky v povědomí pozdějších generací trvalé stopy. Vzniká dojem, jako by ona inkriminovaná událost s sebou přinášela časové nakupení, které zahrnuje jak předchozí, tak následující epochy. Afektivními a kognitivními nesrovnalostmi, jimiž vědomí reaguje na události masového vraždění, na „Osvětim“, lze vysvětlit, že tak malý počet let zaujímá ve vědomí tak obrovský prostor. Tyto události s velkou

pádností udeřily na rozumové očekávání civilizovaného světa, aby od tohoto momentu zatřásly historickou vzpomínku. Vzpomínka na tyto události se vryvá do paměti jako původní signum epochy.

Výklad století pomocí protikladu svobody a rovnosti tedy nedokáže integrovat dvě události; válečné spojeneckví předchozích i pozdějších protivníků, Anglo-Američanů a Sovětů, proti hitlerovskému Německu, stejně jako biologicky odůvodněné vyhlazování a likvidaci lidí nelze uvést v soulad s chápáním epochy jako světové občanské války hodnot a ideologií. I když válečný pakt spojenců a proces nacionálně socialistického masového vraždění neměly z reálně historického hlediska kauzální souvislost, vytvářejí v historické paměti spojení, jež jim propůjčuje smysl. Zpětně se zdá, jako by v roce 1941 mezi západními mocnostmi a mocností Východu došlo k uzavření paktu kvůli li onomu masovému vraždění, jako by se Anglo-Američané a Sověti dohodli na společném základu *společenského* výkladu světa proti *biologickému* výkladu zastávanému německým nacionálním socialismem. Biologizace sociální sféry vycházející z nacistického Německa způsobila, že protagonisté protikladných jevů století přechodně ponechali vzájemnou rivalitu stranou, aby mohli čelit fenoménu vymykajícímu se představám osvícenství. Na krátký čas méně než čtyř let proti sobě ve vojenském střetu stály dva fundamentálně odlišné výklady světa. Neexistovala pro ně žádná společná sekulární skutečnost. Mocnosti spojeneckého výkladu prostrdí – svobody a rovnosti – se k sobě přibližovaly na základě historicky tradovaných a geopoliticky předurčených zadání jako Anglosasové a Rusko. Toto sblížení vedlo k vytvoření frontových pozic odpovídajících původním konstelacím Velké války. Již samotné označení události od roku 1941 jako „druhé války“ vytváří dojem regulérního pokračování předchozího vývoje. Z pohledu současníků bylo ze strany anglosaského Západu třeba chápat biologizující nacismus jako přímé prodloužení pruského mocenského státu a ze strany Východu jako obraz důvěrně známých vlasteneckých válek. Pro spojení bylo důležité vnechat prozatím ty souvislosti, které připomínaly nadále platný protiklad mezi svobodou a rovností. V souladu s tím Stalin v roce 1943 symbolicky rozpustil Kominternu, aby se zavděčil svým anglo-americkým spojencům. Nicméně ve srovnání se světovou občanskou válkou, probíhající od roku 1917 mezi liberálními a demokratickými hodnotami svobody a ideálem doslovné rovnosti, se v případě spojeneckví antihitlerovské koalice zjevně jednalo o senzaci výjimky. Porážkou hitlerovského Německa se konfliktní a víceméně intenzivní trvalá konstelace protikladu mezi liberálním Západem a komunistickým Východem navrátila s takovou intenzitou, jako by snad roky 1941 až 1945 vůbec neexistovaly.

Umístění národního socialismu stranou konvenční linie střetu světové občanské války mezi bolševismem a antibolševismem možná leckoho překvapí. Cožpak nebyl antibolševismus rozhodující součástí negativního hodnotového kánonu nacistů? Nepatřili komunisté a Sovětský svaz k největším nepřítelům režimu? Nestáli proti sobě všude – například ve španělské aréně, kde bylo možno ve druhé polovině třicátých let pozorovat všechny příznaky mezinárodní občanské války? Nebyl útok na Sovětský svaz, spojený s nelídnou ničivou válkou na Východě, a zdůvodňování, které tento útok ospravedlňovalo, již dostatečným důkazem extrémně zesíleného antibolševismu?

Upírat nacistům radikální antibolševismus by bylo scestné. Nicméně jejich antibolševismus se zásadně lišil od antibolševismu intervenčních mocností v ruské občanské válce v letech 1918 až 1920. Nelze jej rovněž chápat jako součást antagonismu, který po rozpadu antihitlerovské koalice udržoval svět po celá desetiletí v napětí. Snadno lze poznat, jaká propast čněla mezi západním, liberálním, demokratickým antibolševismem a antibolševismem nacistickým. Západní antibolševismus byl politický, neboť se realizoval ve společenské rovině. Konflikt mezi mocnostmi Západu a Východu je třeba chápat jako střet mezi mocensko-státními nositeli hodnot, jež se vztahují k osvícenství. Jako téměř frakční střetnutí ve světovém měřítku vykazuje rozpor podobný rozporu občanské války. Tím nerespektuje hraniční linii tradiční příslušnosti – ke státním a stejně tak i k národním loajalitám. Příkladem platnosti takového rozporu je ostatně postava přeběhlíka, agenta a zrádce, stejně jako později postava disidenta. Ten zastupuje uvnitř svého státu univerzálně chápanou škálu hodnot druhé strany.¹⁴⁰

Antibolševismus nacistů byl zcela jiného druhu. Svým rasistickým charakterem, svojí biologickou povahou odporuje pojmu občanská válka. Nacionálně socialistickému světovému názoru nikterak nezáleželo na tom, aby příslušníci rasově zabarveného tábora protivníka přebíhali na jeho stranu. Fikce rasové stálosti zabraňovala národnímu socialismu otevřít se stoupencům strany vně německého národního společenství a národů považovaných za „stejnorodé“; političtí „proselýté“ mu nevyhovovali. Rasově definovaný národ pro něj byl naopak absolutní hodnotou a vše takzvané cizorodé vylučoval. Kategorie prostoru a rasy nacionálního socialismus přesáhl a rozbil pojmy jako teritorium a národ. Tím se spíše blížil extrémně integristickému nacionalismu než frakci v univerzální světové občanské válce hodnot. Nacionální socialismus se tak ostatně podobal italskému fašismu, avšak na druhé straně se v důsledku nacionálně socialistického biologismu tyto ideologie od sebe navzájem odlišovaly.

Fašistickou Itálií a nacionálně socialistické Německo sblížovaly spíše jejich vlastní zahraničně politické zájmy než společný ideologický směr. Kulminač-

ním bodem narůstající shody mezi těmito státy byla španělská občanská válka. Úvodem ke sblížování obou mocností se stalo přepadení Etiopie Itálií v říjnu 1935. Imperialistická koloniální válka v africkém rohu Itálii izolovala a odcizila ji západním mocnostem Anglii a Francii. S nimi byl Řím ještě na jaře roku 1935 spojen ve „streskové frontě“ namířené proti Německu.¹⁴¹ V důsledku agrese proti členu Společnosti národů Etiopii uvalila Ženevská liga na Itálii sankce. Německá říše, která na podzim 1933 vystoupila ze Společnosti národů, podpořila Itálii nezbytnými dodávkami uhlí. To ovšem ještě nebylo všechno; člen Společnosti národů, Sovětský svaz, zásobil zahraničně politické zájmy.¹⁴² všech pracujících musela konec konců hájit své zahraničně politické zájmy.¹⁴³ Když byl s ohledem na společnou intervenci Německa a Itálie ve španělské občanské válce na podzim 1936 oznámen vznik „osy Berlín-Řím“, uběhly teprve dva roky od chvíle, kdy fašistická Itálie v důsledku pokusu o národní socialistický puč ve Vídni a vzhledem k zavraždění „austrofašistického“ kancléře Dollfusse soustředila svá vojska k Brenneru, aby zabránila Hitlerově pronikání do Rakouska a německé expanzi do střední Evropy.

Španělská občanská válka je z pohledu veřejnosti posuzována jako klasická, ba téměř typická konfrontace mezi evropskými mocnostmi fašismu a antifašismu. Pro antifašisty představovala španělská republika úrychlovanou ikonou, neboť v západě na iberském poloostrově podporovalo nacistické Německo a fašistická Itálie „falangisty“, považované za rebely proti španělské republice. Na straně republiky zase bojovali dobrovolníci z nejrůznějších zemí, sružení v „internacionálních brigádách“, vytvořených k tomuto účelu. Španělská republika byla navíc zásobována Sovětským svazem zbraněmi a válečným materiálem a sovětské vojáky zde působili jako poradci. O rozsahu této pomoci, dříve splácené zlatým pokladem republiky, se veřejnost měla dozvědět teprve koncem padesátých let. Někdy bylo zjištěno, že se v případě sovětských vojenských dodávek jednalo o podvod, ne-li přímo zradu vůči republice.¹⁴⁵

Zdálo se, že střet ve Španělsku vykazuje všechny známky hlavní frontové linie ve světové občanské válce ideologií. O takovou interpretaci usilovaly kvůli německé a italské intervenci „antifašistické“ výklady španělské občanské války. Republikánský tábor významně přispěl politickou rétorikou k povýšení občanské války na rozhodující střetnutí proti evropskému fašismu. Také nacistům záleželo na takovémto obrazu událostí ve Španělsku. Goebbelsova propaganda neúnavně zkrášlovala boje zuřící ve Španělsku jako ideologickou bitvu vyplývající z univerzálního rozporu mezi fašismem a bolševismem.¹⁴⁴

„Interbrigadisty“ navržený romantický obraz konfliktu jako „války poetů“ byl zavádějící.¹⁴⁵ Tato mystifikace je patrná z reakcí západních mocností, z chování Francie a v ještě větší míře Anglie. Velká Británie a Francouzská republi-

ka se nechtěly nechat vtáhnout do španělského chaosu a pokoušely se přimět ostatní státy k politice neúčasti na intervenci. Cílem neúčasti bylo zachování evropského míru – byl to vznešený cíl západních mocností, především Anglie, která cítila povinnost vyhnout se v zájmu udržení evropské rovnováhy sporům na kontinentu. Také motivy otevřeně intervenujících států, národně socialistického Německa a fašistické Itálie, vycházely spíše ze zahraničně politických a spojeneckých kalkulací než z ideologických podnětů. Německo se pokoušelo rebelie proti španělské republice, vedené generály sdruženými kolem Franca, využít pro Hitlerovy strategické plány a oříst systémem kolektivní bezpečnosti v Evropě. Navíc se zdálo, že se frankistické Španělsko, vzešlé z občanské války jako vítěz, v případě velkého evropského válečného konfliktu bude chtít postavit na německou stranu. Cílem německého zásahu bylo v každém případě odcizit Španělsko Londýnu, Paříži a Moskvě. Těmto mocnostem měla být za mezena jakákoli možnost získat v budoucnosti Španělsko za svého spojence.¹⁴⁶ Jiné důvody ustoupily do pozadí; například často opakovaná připomínka, že se ve Španělsku vyzkoušel moderní válečný arzenál a že německá Luftwaffe hledala vojenské pole ke svým experimentům, vychází z pozdější Göringovy výpovědi v Norimberku, jež se však na základě výsledků vědeckého bádání prokázala jako neopodstatněná.¹⁴⁷ Němcům nešlo o rychlé Francovo vítězství, ale spíše o to, aby konflikt občanské války neustále dohnal.

Spojenectví mezi Německem a Itálií, vzešlé ze španělské občanské války, tedy bylo nesené především zahraničně politickým kalkulem; vytvoření „fašistického“ bloku bylo důsledkem komplikací v oblasti zahraniční a spojenecké politiky, které si Itálie přivodila svým etiopským dobrodružstvím.¹⁴⁸ „Wilhelmstraße“ usilovala o to, aby byla Itálie zaměřena v oblasti Afriky a Středomoří. Tím byl Řím neutralizován ve svém postojí, jež nebyl pro německé zájmy ve střední Evropě příliš žádoucí – tento plán přinesl ovoce v době „anšlusu“ Rakouska v březnu 1938. Mussoliniho etiopské dobrodružství vyostřilo anglicko-italské neshody a v důsledku toho byla Itálie nucena stále více se sblížovat s Německem.¹⁴⁹ Všechny tyto procesy byly podřízeny politice spojenectví, která se točila kolem osy konfliktní situace platné v Evropě třicátých let: na jedné straně aliance udržující status quo nastolený v roce 1919, na straně druhé revizionistické mocnosti.

Intervence Itálie ve španělské občanské válce proběhla ve znamení její expanzivní politiky, programu *mare nostrum*. Prostřednictvím této politiky se měly realizovat mocenskopolitické a strategické zájemy Itálie. Toto úsilí o mocenské postavení obsahovalo protifrancouzskou složku. Tradiční francouzsko-italská rivalita v západním středomoří a v severní Africe měla trvat i během světové války, kdy spolu Itálie a francouzský vichystický režim soupeřily pod plášítkem

německé hegemonie. V období před tím zpochybilo Mussoliniho etiopské dobrodružství a intervence ve Španělsku jeho roli „moderátora Evropy“.¹⁵⁰ V Mnichově 1938 se duce pokusil oživit vzpomínku na tuto vybledlou roli a inscenoval se do postavení zprostředkovatele. Poměry v Evropě byly ještě poněkud méně dichotomicky uspořádány, než jak se vyjímaly z pozdější perspektivy války. V lednu 1937 se ještě Itálie a Anglie v průběhu španělské občanské války dohodly na urovnání v oblasti Středozemního moře.

Anglie cítila povinnost udržet evropský mír a chréla toho dosáhnout za každou cenu. Šlo jí především o stabilitu. Bylo třeba zabránit přeměně konfliktu v celoevropskou válku. Sympatie britské konzervativní vlády, pokud se o nich vůbec dá hovořit, patřily rebelům kolem Franca. Na vnitřních poměrech ve Španělsku Anglii v zásadě vůbec nezáleželo. Díky svému ideologicky agnostickému postojí mohli Britové relativně snadno udržovat docela uspokojivé vztahy s oběma stranami. Ve hře byly také hospodářské zájmy, vyžadující ohleduplný přístup k oběma stranám. Španělský postoj v budoucím konfliktu v Evropě byl rozhodující. Zatímco Německo se snažilo získat frankistické Španělsko na svoji stranu, snažila se Anglie zajistit si přízeň každé ze stran, které by mohly zvítězit ve španělské občanské válce, a to pro případ, že by opravdu došlo k obávanému velké evropské válce.¹⁵¹ Politiku nevmešování, kterou zastávala Baldwinova vláda, podporovala většina obyvatelstva a v zásadě ji sdílely i britské odbory.

Anglie svým požadavkem na omezení španělské občanské války na Iberský poloostrov a nevmešování evropských mocností ovlivňovala Francii. Rozladěna francouzsko-sovětskou smlouvou z května 1935 naznačila Francouzům, aby se zdrželi všeho, co by mohlo vyvolat válku v Evropě. V případě francouzské účasti ve Španělsku by asi Francie v konfliktu s Itálií nemohla počítat s podporou Anglie. Ovlivňování Francie by však stejně nebylo zapotřebí. Vláda lidové fronty Léona Bluma sice španělské republice tu a tam tajně poskytovala pomoc, ale vnitropoliticky byla v této otázce blokována.¹⁵² Kromě toho byli socialisté rozštěpeni na intervencionisty a pacifisty – tato okolnost zrovna nepřispívala k rychlému politickému rozhodování. Vládě šlo hlavně o uskutečnění sociálních programů a neměla zájem vrhat se do španělského dobrodružství.¹⁵³

Také Sovětský svaz zpočátku váhal se svojí účastí ve španělské občanské válce. Ve třicátých letech usiloval v rámci Společnosti národů a systému kolektivní bezpečnosti o udržení míru. Toto úsilí zdaleka nebylo nezištné a způsobovalo i některé problémy. Mír navenek umožňoval Stalinovi vést válku uvnitř země – o nic jiného v jeho brachiálním programu údajně urychleného sociálního rozvoje ani nešlo. Kolektivní bezpečnosti připadla pochybná úloha

uchránit Sovětský svaz zaměřený na „vybudování socialismu v jedné zemi“ před vnějšími turbulencemi a vojenskými provokacemi. Na západě pro něj mohlo představovat nebezpečí národně socialistické Německo, zatímco na východě započalo Japonsko v roce 1931 své dobovačné polní tažení v Mandžusku a tím vznikla hrozba konfliktu se Sovětským svazem. K účasti Sovětů na západní politice kolektivní bezpečnosti tedy neexistovala žádná opravdová alternativa.¹⁵⁴

V zájmu Sovětského svazu bylo podporovat britskou strategii omezení španělské občanské války. Moskva se tedy připojila k mezinárodnímu výboru pro nevměšování. Když však Sověti vzhledem k německé a italské intervenci naléhali na účinný zásah, vztah mezi Londýnem a Moskvou se citelně zhoršil. Britové začali být podezíraví; ozvaly se obavy, že se u Sovětů projevuje ideologická recidiva a že opět vystavují mezinárodní politiku bolševickým machinacím.¹⁵⁵ Tradiční napětí mezi Anglií a Ruskem se znovu projevilo na konferenci o mořských úžinách v Motreux v červenci 1936, kde Sověti přednesli klasický ruský požadavek ponechat Černé moře otevřené pouze pro válečné lodě soušedních států. Britové, kteří usilovali o udržení pracně vybudované námořní rovnováhy, spatřovali v sovětském požadavku provokační výzvu. Obávali se, že se jejich rozsáhlé světové Impérium Sověti snaží uvrhnout do evropské kontinentální války se všemi jejími nedozírnými následky.

Na druhé straně byli Sověti podrážděni zdrženlivostí západních mocností vůči německé a italské intervenci ve Španělsku. Jejich nedůvěra se v důsledku nepotrestané japonské agrese proti Číně v roce 1937 ještě zvýšila. Takový vývoj v Evropě a Asii vedl nakonec k oné paradoxně vyznávající rošádě paktu Hitler-Stalin ze srpna 1939. Na počátku tohoto vývoje byl Madrid; v Mnichově roku 1938 byl potvrzen, když Sověti nebyli pozváni na setkání západních mocností s Hitlerem za přítomnosti Mussoliniho. V Moskvě se navíc obávali dohody mezi Londýnem a Berlínem na úkor Polska, v jejímž důsledku by se nacionálně socialistické Německo geograficky ještě více přiblížilo k Sovětskému svazu. To byl v každém případě sovětský pohled na tento obrat ve vztahu k Hitlerově Německu, jenž směřoval proti taktice udržování statu quo. Britský postoj sledoval jiné akcenty. Anglie spatřovala v sovětském záměru vojensky se exponovat kvůli Španělsku nebezpečný požadavek a místo aby za sovětského potlesku riskovala velkou válku, snažila se o vyrovnání s Itálií v oblasti Středozemního moře.

Ikona události španělské občanské války nemalo přispěla ke kontinuitní existenci narativu o celosvětovém boji tříd a ideologií. Přitom se jedná o narativ, jehož romantický účinek daleko přesahuje význam materiálu, o němž vypráví. Tento narativ si nevíšimá spojenecké a bezpečnostní politické dimen-

ze, kterou pro evropské státy představovaly události související se Španělskem. Ignoruje rehdější signifikantní rozpor mezi mocnostmi statu quo a oněmi mocnostmi, jež se buď domáhaly destrukce pořádku z roku 1919 nebo se na výsledcích takové destrukce chtěly podílet – to byl například Sovětský svaz. Navíc také ignoruje krizi v Asii, japonskou agresi proti Číně, která se ani při nejlepších snaze nečá definovat dualismem fašismu a antifašismu, bolševismu a antibolševismu. Nebere na vědomí shora uvedenou občanskou válku zruřici v Sovětském svazu – například když se Stalin domníval, že musí zúčtovat se starymi bolševiky ve straně a provedl krvavou lázeň v důstojnickém sboru Rudé armády. Intervence nacionálně socialistického Německa ze Španělska ještě nevyvrátí exponované bitevní pole v pokračující světové občanské válce hodnot. Také v „rozbití“ Československa, ke kterému došlo brzy poté, a následném vymazání Polska se v žádném případě nejednalo o další etapy v ideologické válce hodnot, ve střetu bolševismu s antibolševismem, nýbrž o ultrarevizionistický německý expanzionismus a nacionalismus integristického místního zvykového práva. Jak svoje nasazení v zákopech občanské války interpretovali internacionalisté, kteří přicházeli do Španělska převážně ze střední Evropy, to už je jiná otázka. V každém případě byly motivy z tohoto pohledu transponovány výhradně do ideologické roviny, i když byly v prvé řadě mocenskopolitické povahy.

V konstelaci mocností ve španělské občanské válce se tak nedá vysledovat jasné rozlišení ideologického rozporu.¹⁵⁶ Ve Španělsku nebyla vybojována žádná rozhodující bitva světové občanské války ideologií, postihující celou zeměkouli, jak by se zdálo z vyprávění protagonistů těchto bojů. Spíše se jednalo o boj o trumfy a pozice v revizionistické válce vedené směrem na západ. Teprve později, od roku 1941, se tato válka měla přeměnit v ničivou válku rasové ideologie vedenou východním směrem. Ba co víc: opulentní revoluční obraz o španělské občanské válce měl po celá desetiletí napomáhat skrývání onoho charakteristického rysu národního socialismu, který má skutečně zvláštní ráz: jeho světonázorový biologismus existující stranou veškerých běžných společenských výkladů skutečnosti.

Německý nacionální socialismus se od universalismu západní proveniencie odlišoval stejně fundamentálně jako od bolševického internacionalismu. Pro jeho hermetiku biologismu a rasovou teorii ho nelze spojovat s představou občanské války. Nacismům se jejich rasisticky zabarvená slavofobie postavila znenáhla do cesty všude tam, kde by byli mohli mít jako frakce ve světové občanské válce hodnot úspěch – například při podněcování obyvatelstva v Sovětském svazu proti Stalinovu režimu.¹⁵⁷ Antibolševická občanská válka vedená nacionálně

socialistickým Německem však nebyla válkou protichůdných hodnot; byla to rasově ideologická podrobující a likvidační válka. Nanejvýš to byla nepravá občanská válka.

Biologické podíly nacionálně socialistického antibolševismu vrostly z rasově ideologicky vyostřeného národnostního komponentu. Přesahovaly a přehlušovaly politické momenty, které jsou občanské válce vlastní. Proto nepřekvapí, že se jinak klasičtí protagonisté světové občanské války hodnot spojí na základě podobnosti vyplývajících ze společenského výkladu dějin, a tedy z osvícenství – i když by proti sobě mohli stát také jako mocnosti body na jedné straně a rovnosti na straně druhé. To se stalo v oné historicky výjimečné situaci let 1941 až 1945, kdy šlo o obranu proti biologické výzvě. Když bylo tohoto cíle dosaženo, vypověděly svoboda a rovnost uzavřené příměří, aby s ještě větší intenzitou pokračovaly v dočasně přerušném boji hodnot – na více než čtyřicet let. Princip svobody zvířel, když společenský návrh materiální rovnosti sám od sebe ztroskotal. Představa doslovné rovnosti se rozbila na fundamentálním nepoměru, rozpoznaném Karlem Marxem; v jazyce kritiky politické ekonomie se jednalo o spoutání výrobních sil politicky danými výrobními vztahy. Svoboda totiž – dočasně s despektem považovaná za překonanou jako luxus privilegovaných tříd – mezitím poklesla na výrobní sílu; spřížnila se s novými technologiemi. Systém rovnosti proti ní nemohl postavit nic rovnocenného; v letech 1989/90 bez jakýchkoli námitek zanikl.

KONVERZE: NÁROD A REVOLUCE

Válka a revoluce / společnost a národ / expanze a intervence / rudé a bílé národy / vlastenecké války / hranice a menšiny / Maďarsko a Rumunsko / Řecko a Oděsa / Polsko a Sověti / Stalin a Tuchačevskij / Německo a Rusko / revize a status quo / Hitlerovy války / hranice Polska / německá jednotu

Revoluce pramenila z války. Nikoli pouze ruská revoluce. Světová válka byla matkou všech povstání, která následovala po rudém říjnu. V roce 1919 se zdálo, že se střední Evropa ocitá na pokraji radikálního převratu. V Berlíně se o povstání pokusili Spartakovci. Ve Vídni vše nasvědčovalo blížící se bouři. V Bavorsku byla vyhlášena republika rad. V Maďarsku byli u moci bolševici. Ukázali ruské revoluci cestu do centra Evropy. Podle prognóz vyvolaných atmosférou strachu se zdálo být pouze otázkou času, kdy střed Evropy otevře cestu Rudé armádě.¹

Bez světové války by nebylo revoluce.² Po desetiletích polospánku se myšlenka na převrat probudila k novému životu. Vzhledem k předchozímu tichu byl její návrat skutečně nečekaný. Od potlačení pařížské komuny v roce 1871 se revoluce z evropských center vytratila. Na Západě se ocitla v sociálně reformistickém obklíčení a vytratila se ze strategických arzenálů dělnického hnutí. Sociální demokracie se revoluci značně odcizila. O to vydatněji se jí holdovalo na oltáři teoretické péče o ctnost – byl to rituál, který se odehrával stranou historicko-filozofických diskursů.

Navzdory všem domněnkám nevznikla revoluce na základě společenského cíle. Její návrat v roce 1917 byl vyvolán spíše rozumově nepostizitelným fenoménem války než neúnosností sociálního útaku.³ Erupční příliv si razil cestu tam, kde se rýsovaly buď vojenské porážky nebo ustanovení spojení a asociovaných mocností, dohodnutá u jednáních stolů pařížských mírových konferencí, vnímaná jako drakonická.

V takové konstelaci hraje ruská revoluce osobitý part.⁴ Stejnou měrou předjímá a trvale ovlivňuje poválečný pořádek. Vnikla do válečného dění jako důsledek vojenské a sociální ochablosti Ruska vůči centrálním mocnostem, které